

İçindekiler Tablosu

<u>Tanzîmat'a Kadar Aşiretler (Konar-Göçerler) ve İskân</u>	2
<u>XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Aşiretlerin İskânı</u>	4
<u>Tanzîmat Dönemi'ne Genel Bir Bakış</u>	5
<u>Tanzîmat Döneminde Aşiretlerin İskânı Orta Anadolu'da İskân</u>	7
<u>Çukurova ve Güney Anadolu'nun İskânı Fırka-ı İslâhiye Kapsam</u>	10
<u>Türklerin Bölgeyi Fethi ve Yerleşmeleri</u>	10
<u>İskânın Sebepleri</u>	11
<u>Fırkâ-i İslâhiye'nin Hazırlanışı ve Yapısı</u>	12
<u>Payas</u>	13
<u>Amik Ovasının İskânı</u>	13
<u>Hassa Kazasının Kurulması</u>	14
<u>Kürt Dağının İskânı ve İzziye Kazası</u>	14
<u>Gavur Dağları'nın İskânı: Bulanık-Haruniye-Osmaniye-Yarpuz</u>	15
<u>Kars-ı Zülkadriye Kazası</u>	15
<u>Kozan Dağının Islâhı ve Kozanoğulları'nın Sonu</u>	16
<u>Avşarların İskânı</u>	17
<u>Adana'da Düzenlemeler</u>	17
<u>Halep Vilâyeti Teskili ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Valiliği</u>	17
<u>Ermenilerin Islâh Edilmeleri</u>	19
<u>Değerlendirme</u>	19
<u>Dipnotlar</u>	21

M. Fatih SANSAR

Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Osmanlı Devleti'nin Tanzîmat devresi hakkında bu gün hala farklı görüşler etrafında değerlendirilmeler yapılmakta ve bir fikir birliği oluşmadığı görülmektedir. Yapılan yeniliklerin Batılı devletlerin baskısı neticesinde olması, Batılılaşma sürecinin sıradan bir taklitçilikten öteye gidemediği gibi olumsuz eleştiriler yanında Tanzîmat anlayışının devam ederek Cumhuriyet Türkiye'sinin temeli olduğu gibi görüşler de ileri sürülmüştür.¹ Dolayısıyla Tanzîmat'ın ana ilkesi olan Batılılaşma sürecini dönemin sosyo-ekonomik tahlili ile ortaya çıkartmak ve bunun neticesinde yargılarda bulunmak gerekmektedir.² Tanzîmat Dönemi'nde aşiretlerin iskânı bu çerçevede önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada sadece Anadolu'da bulunan aşiretlerin iskânı ele alınmış, diğer bölgeler ile Rumeli ve Kafkas muhacirlerinin iskânı kapsam dışında bırakılmıştır.

Tanzîmat'a Kadar Aşiretler (Konar-Göçerler) ve İskân

Bozkır kültürünün en belirleyici özellikleri şüphesiz hayvancılık ve buna bağlı olarak konar göçer bir hayat tarzıdır. Türkistan Bozkırlarında tarih sahnesine çıkan ve burada asırlar boyu bir hayat sürdüren Türkler için de bu durum geçerliliğini korumaktadır. Fakat bu konar göçer hayat tarzı tamamıyla bir göçebelikten ziyade genel olarak sınırları belli olan mekan çerçevesinde mevsimlik yapılan göçlerdir. Yaz mevsiminin başlaması ile "yaylak" tabir olunan daha yüksek ve daha serin alanlara, kış mevsiminin başlaması ile de "kışlak"lara yapılan zaruri yer değiştirmelerdir.³

XI. yüzyılda başlayan ve sonraki yüzyıllarda Batıya doğru devam eden büyük Türk muhacereti çeşitli nedenlerden kaynaklanıyordu. Sebep her ne olursa olsun Hazar Denizi'nin güney sahillerinden İran, Irak, Azerbaycan, Suriye ve nihayet Anadolu topraklarına yoğun bir Türk göçünün yaşandığı aşikârdır. Sayıları milyonları bulan bu Türkler bozkır kültürünü büyük ölçüde muhafaza ederek, yani konar göçer hayat tarzları ile⁴ Anadolu'ya geldiler. Anadolu'da özellikle daha önce yaşadıkları Türkistan'ın coğrafi özelliklerine uygun alanlarına, Orta Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İç Ege kıyıları ile Güneyin dağlık alanlarında yerleştiler. Kışı ise ekseriyetle Halep, Musul, Kuzey Suriye gibi sıcak fakat nem oranı düşük bölgeleri tercih ettiler.⁵ Osmanlı Devleti'ne intikal eden bu Türkmen nüfusunun büyük çoğunluğunu Oğuzlara bağlı göçebeler teşkil ediyordu. Bu göçebelere Batı Anadolu'da bulunanlar daha Osmanlı Devleti'nin kuruluşu döneminde yaya ve müsellemler olarak askerî birime dahil oldular.⁶ Bunun yanında bazı göçebe grupları fetihlerle beraber devletin sevk ve idaresinde Rumeli'ye göçürülmüşler, orada ya yerleşik bir ahâli ya da askerî teşekküller içinde yer almışlardır. Ancak Anadolu'da yaşayanlar, özellikle Osmanlı idaresine Fatih devri ve sonrasında tanışanlar, ananevî hayatlarını ve sosyal yapılarını uzun süre muhafaza etmişlerdir.⁷ Bu göçebe nüfus Osmanlı Devleti tarafından konar-göçer, yörük, türkmen, aşiret şeklinde isimlendirilmiştir. Türkmen tabiri önceleri Müslüman olan Oğuzlara verilen kavmî bir tabir iken zamanla Anadolu'nun orta ve doğu kısımlarında yaşayan konar-göçerlere verilen bir isim haline gelmiştir. Yörük (Yörük) tabiri ise Anadolu'nun batısında ve Rumeli'de yaşayan Türkler için kullanılan isim olmuştur.⁸ Buna rağmen Yörük tabirinin daha çok Rumeli'ye geçen Türk grupları için söylendiğini belirtmek daha doğru olacaktır.⁹ Anadolu'daki Türkmenlere aşiret tabiri sık sık kullanılmıştır.¹⁰ Üç isim altında da göçebe Türk nüfusu kastedilmekte olup özelliklerinden dolayı Osmanlı Devleti kanunnamelerinde ve kayıtlarda konar-göçer tabirini geçmektedir.¹¹

Bu konar-göçer gruplar kalabalık bir nüfusa sahip bulunmakta ve geniş bir sahada yaşamakta idiler.

Müstâkil bir idarî ünite içinde özel ad taşımakta olup; Halep Türkmenleri, Şam Türkmenleri,

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Yeni-İl Türkmenleri, Bozulus Türkmenleri, Dulkadirli Türkmenleri, Danişmentli Türkmenleri, At-Çeken, Kara-ulus, Ulu-Yürük, Ankara Yürükleri, Bolu Yürükleri ve Kütahya Yürükleri gibi isimler almışlardı.¹² Rumeli'de ise Naldöken, Selânik, Vize, Kocacık ve Ofçabolı Yürükleri gibi isimler aldığı görülür.¹³

İl veya ulus adı altında gruplandırılan konar-göçerler; boy (kabile), aşiret, cemaat,¹⁴ oymak, mahalle, oba (aile) şekline alt bölümlere ayrılmıştır.¹⁵ Boyların başında Boybeyi bulunur ve idâri işlere bakardı.¹⁶ Aşiretlerde ise Mîr-aşiret'ler bu görevi üstlenmişlerdi.¹⁷ Konar-göçer aşiretlerin her birinin başında kethüdâ denilen bir yönetici bulunmaktaydı. Vergi toplama, aşiretin düzenini sağlama, devlet görevlilerine yardımcı olma gibi görevleri vardı.¹⁸

Konar-göçerlerin en önemli iktisadi faaliyetleri hayvancılık olmakla beraber az da olsa ziraatla meşgul oluyorlardı. At başta olmak üzere koyun, keçi, katır, deve ve sığır¹⁹ gibi hayvanlar sürüler halinde yetiştiriliyordu.²⁰

Konar-göçerler vergi vermekle mükellef olan raiyet sınıfına dahil olup bennak ve mücerred²¹ olarak toprağı ve davarı olan hane esasına göre vergi veriyorlardı.²² Konar-göçerlerden alınan en önemli vergi koyun resmi olarak geçen ağnam resmidir. Ayrıca resm-i yaylak, resm-i kışlak, âdet-i çoban-beyi, bâd-ı hevâ ve diğer bazı vergileri ödemekle yükümlü idiler.²³ Bu halde konar-göçerlerin vergileri yaşayış tarzlarına uydurulmuştu.²⁴

Konar-göçer olmakla birlikte tamamen göçebe olmayıp belli alanlarda yaylak-kışlak mahalleri arasında dolaştıklarından tamamen başiboş değillerdi. Bu nedenle tımar, zeâmet veya has reayası olarak üzerinde buldukları toprağı göre kaydedilmişlerdi.²⁵ Dolayısıyla ya müstâkil bir idarî ünite şeklinde veya buldukları yerdeki sancak, kaza ve nahiye gibi idarî birimlere bağlı idiler. Müstâkil idarî yapılanma Anadolu'da kalabalık göçebeler için uygulanmış, Akkoyunlular'ın bakiyesi olan Bozulus Türkmenleri önce müstâkil bir kaza daha sonra ise müstâkil bir sancak statüsüne getirilmiştir.²⁶ Yine Halep'in kuzey ve kuzeydoğusunda yurt tutan Halep Türkmenleri de başlangıçta kaza iken XVI. yüzyılın ikinci yarısında sancak olmuştur.²⁷ İdarî ve adlî bakımdan konar-göçerler yaşayış tarzlarıyla alâkalı olarak özel bir statüye haiz idiler. Sancak beylerine tabi olmayıp doğrudan doğruya bey ya da başbuğlarına bağlı idiler. Kazaî yönden kadırlara bağlı olmakla beraber cezai işlemler bey ya da başbuğları tarafından yürütülürdü.²⁸ Sivas'ın güneyinde bulunan Yeni-İl Türkmenleri ile Ankara Yürükleri birer kaza statüsünde idiler. Konya Ovasındaki At-Çekenler ise idarî bakımdan Eski-İl, Bayburt ve Turgut adıyla bilinen üç kazaya ayrılmıştı.²⁹

Konar-göçerler gerek has şeklinde gerekse bir sancağın vergi dairesine bağlı olarak mukâtaaya verilmek suretiyle idare edildiği zaman başlarına hükümet tarafından tayin edilmiş Voyvoda bulunurdu. Voyvoda sancakbeyinin uhdesinden ya da yerel hânedandan ahâlinin rızası ile tayin olunurdu. Aşiret, voyvoda tayin edilen kişiye malikâne suretiyle verilmekteydi. Vergiler için sayım yapmak ve vergileri toplamak temel görevi idi.³⁰

Coğrafi dağılımlarına gelince: Yeni-İl Türkmenleri vakıf reayası olup, Sivas'ın güneyinde bu günkü Kangal kazasının bulunduğu bölgede yurt tutmuşlardı. Aynı evkafa bağlı bulunan ve Yeni-İl Türkmenleri içinde yer alan Halep Türkmenleri Sivas tarafına yaylağı çıkmakta olan Dulkadirli teşekkülleri ile beraber Yeni-il Türkmenlerini oluşturuyorlardı.³¹ Bu gruba tabi oymaklar yazın Orta Anadolu'nun muhtelif yerlerine kışın ise Antakya ve Şam arasındaki bölgede yaşarlardı. Dulkadirli ulusu Maraş Elbistan, Kars, Kozan bölgeleri ile kuzeyde Bozok ve Sivas eyaletlerini de kapsayan geniş bir alana yayılmıştı.³² Boz-uluslar, XVI.

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

asırda Diyarbakır bölgesinde yaşıyorlardı. Kışı Mardin taraflarına kadar uzanan bölgede yazın ise Diyarbakır ve Erzurum dolaylarında yaylamakta olup zamanla Ankara, Karaman, Aydın, Kütahya bölgelerine dağılmışlardır.³³

Üç-ok kolundan Ramazanlı ulusu ise İskenderun'dan Alâiye'ye kadar Çukurova'ya yayılmış bulunuyorlardı.³⁴ Bunların dışında Trablusşam, Şam ve Irak'ta küçük Türkmen toplulukları vardı. Şam ve Hama'da ise Bayat taifeleri vardı. Çorum ve Tokat sancakları dahilinde Çunkar, Çepni ve İl-Beyli Oymakları, Afyondan Kayseri'ye kadar olan sahada At-çeken ulusu yurt tutmuştu. Kilis ve civarında ise İzzeddinlü taifeleri yer almakta idi. Rişvan hâssı oynakları ise Malatya Sancağı dahilinde yurt tutup Suriye çöllerinde kışlıyorlardı. Lekvânîk cemâatleri de Çorum sancağı dahilinde idiler.³⁵

Osmanlı toplumunun önemli bir unsurunu teşkil eden göçebelerin nüfusuna dair bilgiler tahrir defterlerinden elde edilmeye çalışılmıştır. 1520-30 tarihlerinde yaklaşık bu günkü Anadolu sınırlarını içine alan Anadolu, Karaman, Dulkadir ve Rum Eyaletlerindeki toplam 872 610 hane nüfusun 160. 564 hanesi göçebe ve geriye kalanı yerleşikti. 1570-80 tarihlerinde aynı eyaletlerde 1.360.474 hane nüfusun 220.217 hanesi göçebe idi. Rumeli'de ise XVI. yüzyılın başlarına 1.111.799 hane nüfusun yaklaşık 50.000 hanesi yürük veya yürük menşeli yaya ve müsellemdir.³⁶

XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Aşiretlerin İskânı

Klasik Osmanlı devlet sisteminin işler halde bulunduğu dönemlerde bu yapı hükümeti rahatsız etmemiş, hattâ onların bu hayat tarzlarını devam ettirecek şekilde kendi sistemi içine dahil etmişti. Gerçi sözünü ettiğimiz dönemde konar-göçerler iskân olunmuşlardı fakat bu iskân amaç ve yöntem bakımından farklı bir yapı arz etmekteydi. Nitekim kuruluş ve gelişme döneminde fethedilen topraklara gönüllü ya da sürgün yolu ile yerleşme şeklinde olmuştu. Bu dışa dönük iskân hareketi³⁷ ile Rumeli tarafına konar göçerler sevk edilmesi, bu yeni toprakların imâr edilmesi ve şenlendirilmesi ile Türk yurdu haline getirme gayretinden kaynaklanıyordu.³⁸ Teşkilatlı bir devlet idaresi ile yapılan göç ve yerleşme hareketi hükümetin belirlediği kâideler çerçevesine gerçekleşmiştir. Bu dönemde bu yerleşme hareketinde, birçok yeni yerleşim birimine ismini veren, boş ve ıssız yerlere yerleşip oraları imâr eden dervişler ve onların zâviyeleri kendiliğinden bir iskân aracı olmuştur.³⁹ Orduyla birlikte fütuhata katılan veya ordunun ardından hareket eden bu dervişler genellikle Yesevî Tarikatına mensup Alperenler idi. Yerleştikleri bu ıssız topraklarda bir zaviye kuruyor, onun kenarlarına yeni binalar inşaası ve yerleşmeler ile bir köy meydana geliyordu. Bu yerleşime paralel olarak Osmanlı Devleti, idâri ve mâli birer müstâkil müessese olan vakıflar kurmak ve bu vakıfların kurulduğu boş ve bataklık arazilere nüfus yerleştirerek sürgün usulü ile destek olmuştur.⁴⁰ Sürgün usulü devletin ilk zamanlarında sık sık başvurduğu bir yöntemdi. Her köy veya kasaba büyüklüğüne göre on haneden bir veya iki hane olmak üzere sürgün çıkarmak mecburiyetinde kalırdı. Rodos ve Kıbrıs Adasınının fethinden sonra bu şekilde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Türk nüfus sevk edilmişti.⁴¹

Yukarıda bahsettiğimiz yerleşmeler ve bunların yöntemi dışa dönük ve fütuhata amaçlı bir hüviyete sahipti. Üstelik kuruluş ve gelişme devresinde ve sistemli bir şekilde yapılmıştı. Konar- göçerlerin gerek başka mahallere sadece nakilleri gerekse bu nakiller ile belli bir alana yerleşerek ziraatla meşgul olmaları Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi ile birlikte içe dönük⁴² bir hal almıştır. Bu ikinci devre iskân hareketi gerek yöntemleri ve gerekse amaçları bakımından öncekinden büyük farklılıklar gösterir.

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girmesine paralel olarak hemen her alanda bozulmaların başladığı muhakkaktır. Artık siyasî, sosyal, ekonomik her alanda kendini hissettirmiştir. Özellikle savaşların çok uzun sürmesi ve genellikle mağlubiyetle sonuçlanması Osmanlı ekonomisini zaafa uğratmıştı. Sefer masraflarının karşılanması beraberinde yeni vergiler getirmiş ve Anadolu köylüsü bu ağır verileri ödeyemez hale gelmişti. Tımar sisteminin bozulması, beraberinde şekavet hareketleri ve iç karışıklıklara sebep olmuştu. Bu durumun neticesinde Celâlî isyânları diye adlandırılan isyânlar baş göstermiş, yerleşik ahâlinin de çiftini çubuğunu bırakarak göç etmelerine sebep olmuştu.⁴³ Bu şekilde Anadolu harap ve metrûk bir hal almıştır. Bu nedenle devlet üretimin artırılması amacıyla harab ve sahipsiz yerlere aşiretlerin yerleştirilerek yeniden ziraata açılması şeklinde bir siyâset takip etmiştir.⁴⁴ XVII ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti harap ve sahipsiz toprakları şen ve abâdan etmek üzerine kurulmuştur.

XVII ve XVIII. yüzyılda yapılan bu iskân hareketleri Cengiz Orhonlu ve Yusuf Halaçoğlu'nun eserlerinde ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Bu dönemde iskân sahaları şunlardır: Kütahya-Aydın yöresi, Konya Karaman Bölgesi, İç-İl ve Teke havalisi, Ankara-Nevşehir yöresi, Sivas-Erzurum yöresi, Çukurova bölgesi, Diyarbakır-Malatya yöresi, Kıbrıs adası, Rakka ve Halep Eyâleti, Rumeli eyâleti.

1691 yılından başlayarak 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam eden bu süreçte aşiretler ile devlet arasında adeta köşe kapmaca oyunu oynanmıştır. Bir kısmı kendiliğinden yerleşmiş olmakla beraber genelde aşiretlerin bu iskân hareketine karşı geldikleri gözlenir. Konar-göçer hayatlarını bırakmak istememeleri, emredilen mahale gitmek istememeleri gibi sebepler bunda etkili olmuştur. Bu iskân sırasında kendiliğinden yerleşmeler dışında, sürgün ve derbentçi kaydedilme yöntemleri önemli yer tutar.⁴⁵ Buna karşılık yerleşenlere vergi muafiyeti tanınması ama yerleşmeyenlerin şiddetle takibi söz konusudur.

19. yüzyıla gelindiğinde 17. ve 18. yüzyıl iskânlarının yarım kaldığını ya da artık etkisinin kalmadığını aşiretlerin şekavetlerinden anlamak mümkündür. Buna rağmen birçok aşiret yerleşik hayata geçmiş ve yeni yerleşim birimleri kurulmuş, var olanlar ise şenlendirilmiştir. Fakat sorunun asıl büyük kısmı 19. yüzyıla kalmıştır demek mümkündür. Zira konumuzun asıl kısmını teşkil eden Tanzîmat Dönemi İskân Siyaseti yine aynı bölgelerde daha sistemli bir şekilde ele alınmıştır.

Tanzîmat Dönemi'ne Genel Bir Bakış

Her ne kadar dönem olarak 3 Kasım 1839'da Tanzîmat-ı Hayriyye Fermanı'nın ilân edilmesi ile başlayıp 1876 yılında Kanun-ı Esâsi'nin hazırlanıp Meşrutiyet'in ilân edilmesi arasında geçen süre kabul edilse de felsefe olarak Tanzîmat, III. Selim döneminde başlamış bulunuyordu. Daha sonra padişah olan II. Mahmut ise Tanzîmat'ın asıl başlatıcısı olup radikal reformlar O'nun döneminde başlamıştı.

Her ne kadar Tanzîmat'ın 1839 yılında Abdülmecit'in ilân ettirdiği ferman ile başladığını kabul etsek bile öncesinde geçen 50 yıllık dönem bir hazırlık safhası olarak kabul edilebilir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzîmat Fermanı) ilân edilmesinden sonra, döneme damgasını vuran Mustafa Reşid Paşa devletin her alanında yeniliklere gitti. Vergiler, asker alımları, ziraat, ticaret, sanayii, sosyal hayat, yönetim, taşra idaresi ve diğerleri. Bu nedenle Gülhane Hattı ölü bir vesika olarak kalmamış, imparatorluk içinde geniş ölçüde hareketlere yol açmış, geleneksel sosyal yapıda derin sarsıntılar doğurmuştur.⁴⁶ Bu

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

ferman, iktisadî bünyesi ve toplumsal kurumlarıyla endüstri çağına ayak uyduramayan bir imparatorluğun aydın bürokratlarının, iç ve dış baskılar sonunda zorunlu olarak ilân ettikleri bir belgeydi. Devletin iki yüz yıldır gerekli tarım ve sanayî reformlarını gerçekleştirememesi devlet içindeki farklı etnik zümrelerin isyânına sebep oldu. Balkanlı uyruklar Osmanlı yönetimine yüz çevirmişlerdi. Toprak rejiminin bozulması, merkeze başkaldıran mahallî derebeylerin her yerde etkinliklerini artırması ve kendi aralarındaki çekişmeler otorite bunalımına sebep oldu. Tanzîmat hareketi, özellikle imparatorluğun içine düştüğü ekonomik ilişkilerden dolayı, tarım ve sanayide doğan çöküntü ve buhranlara karşı bir tepki olarak düşünülmelidir.⁴⁷ Mehmet Ali Paşa İsyânı, II. Mahmut'un reformlarının yetersizliğini göstermişti. Bu isyânın bir sonucu olarak İngilizlerle yapılan 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması⁴⁸ ile Osmanlı ekonomisinde meydana gelen çökme ekonomik düzenlemeleri zorunlu kılıyordu. Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi ile reformlar hız kazandı. Paris Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni Avrupa devleti statüsüne soktu ve Kırım'dan sonra yirmi yıl kadar savaş yaşanmadı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti 1856'dan sonra kendi kurtuluşlarını gerçekleştirecek bir zaman buldular.⁴⁹ Burada Tanzîmat'ın kritiğini yapmaktan ziyade, iskân ile yakından alakalı ve birbirinin tamamlayıcısı ya da aynı bütünün parçaları olan malî, zirâî, sınaî ve idarî alanda yapılan değişiklikleri kısaca hatırlamak gerekmektedir. Zira bu alanlarda yapılan reformların bir uzantısı da aşiretlerin iskânı olacaktır.

Malî alanda Tanzîmat'ın hedefi modern ekonomik yapıya bürünme yönünde; yani her türlü gelirin merkezde toplanması ve giderlerin merkezden ödenmesi yolunu takip etmeye çalıştılar. Bu şekilde taşraya geniş yetkilerle muhassıllar tayin ederek vergi tahsilini valilerin ve ayânların elinden alarak onların sebep oldukları sorunları giderme yoluna gittiler.⁵⁰ Çeşitli adlar altında alınan vergiler 1840 yılında kaldırılarak bunların yerine ancemaatin vergi ya da kısaca vergi diye adlandırılan tek bir vergi getirildi. Artık vergi toplama işini muhassıl ve muhassıl meclisleri yürütecekti.⁵¹ Vali ve diğer devlet görevlilerinin halktan aldıkları vergiler kaldırıldı. Angaryanın kaldırılması da üzerinde durulan konulardan bir tanesiydi. İltizam usulü her ne kadar kaldırılmış ise de muhassıllık deneyimi başarısız olunca tekrar iltizam usulüne dönmek zorunda kalınmıştır.⁵² Buna rağmen dönem boyunca aşarın tahsil edilmesi hususunda arayışlar sürmüştür. Ağnam resmi ise 1858 yılında yapılan bir değişiklikle hayvan varlığı üzerinden değil gelirden alınması ve farklı bölgelerdeki gelirler göz önünde bulundurulması tahsil edilmesi yoluna gidilmiştir.⁵³ Tanzîmat Dönemi'nde vergi toplama işi önemli bir mesele olmuştu, zira devletin en önemli gelirini vergiler oluşturmaktaydı.

Tanzîmat Dönemi'nin zirâî politikası, üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesi, dış talebe yönelik zirâî ürünler üretiminin teşvik edilerek dış ticaret dengesinin sağlanması, ithal ikâmesi amacıyla kurulan yerli sanayiinin ihtiyaç duyduğu hammaddenin yurt içinden karşılanması ve zirâî üretim araç ve metotlarını geliştirilmesi olmuştur.⁵⁴ Bu amaçla bir zirâî kadro kurularak, ekonominin gelişmesine engel olan problemler tespit edilerek çözümünü amaçlayan çalışmalar yapılmıştır. Teşvik edici ve düzenleyici tedbirler konulmuştur. Daha sonra da görüleceği üzere Tanzîmatçılar tarıma dayalı sanayi ürünlerini teşvik ve yerli sanayii geliştirme yollarını aramaktadırlar.⁵⁵ Bu doğrultuda ilk akla gelen ürün pamuktur. Çukurova'da pamuk ekimi ve buna bağlı sanayi kurulabilmesi ovanın iskânı ve tarıma açılması ile mümkün olacaktır.

Islahat Fermanı'nın ilanına kadar mülkî yapıda bir takım düzenlemeler yapılmıştı. Özellikle eyalet valilerini ve diğer taşra memurlarını maaşlı memur haline getirerek yetkilerini sınırlandırma yoluna gittiler.⁵⁶ Islâhat Fermanı'nın ilânından sonra meydana gelen huzursuzluklar Niş İsyânı ardından Lübnan Bunalımı ile baş göstermişti. Zaten Kırım

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Savaşı sonucunda imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti Avrupa devleti statüsüne girdiğinden Lübnan meselesi uluslararası bir hale geldi.⁵⁷ Bu tepkiler üzerine idarî alanda yeni düzenlemeler yapılması düşüncesi doğmuş, Mithat Paşa'nın Niş Valiliği sırasındaki başarılı uygulamalarından esinlenerek 7 Kasım 1864 tarihinde çıkarılan bir nizamnâme ile bazı değişikliklere gidilmiştir. İlk olarak Mithat Paşa tarafından Tuna Vilâyeti adıyla geniş bir bölgede denenen uygulama başarılı görülerek 1865-1866 arasında bütün ülkede uygulanmaya başlandı.⁵⁸ 1864 düzenlemesi ile Avrupa'da on vilâyet, kırk dört sancak, Asya'da on altı vilâyet yetmiş dört sancak oluşturuldu.

İlber Ortaylı bu düzenlemeler hakkında şu şekilde görüş bildiriyor: "Tipik Osmanlı eyaletlerinin sınırları genişti, daha çok askeri bir koordinasyon ünitesi olarak düşünülmüştü. Malî, adlî ve idarî örgütlenme sancak düzeyinde idi; örneğin eyalet merkezindeki Kadı'nın sancak kadılarının ve eyalet merkezindeki defterdarın sancak defterdarlarının amiri olduğu söylenemez. Böyle bir dikey ve yatay hiyerarşi yoktu. Tanzimat reformları ile Eyâletin adı değişti vilâyet oldu. Değişiklik bu kadar da değildi. Sınırlar daralmıştı ve vilâyet örgütü ortaya çıktı. Sancaklar livâ adını alarak vilâyetin alt birimi olarak örgütlendi. Kısaca valinin yönetimindeki vilâyet; Tanzîmat ile birlikte adlî, idâri, malî yönden örgütleniyor ve alt birim olan livâ yönetiminin üstü oluyordu. Livâlara da kazalara bağlıydı."⁵⁹ Musa Çadircı ise 1864 Nizamnâmesi ile öncekinden çok farklı olmadığını "ancak, yöneticilerin unvan ve atanmalarında bazı değişiklikler" yapıldığını en önemli yeniliğin ise Kaza yönetiminde yapıldığını belirtir. Zira kazalar artık eşraftan ve seçimle iş başına gelen kaza müdürleri yerine merkezden atanan kaymakam vasıtası ile idare edilecekti.⁶⁰ Livâlar ise kaymakam yerine mutasarrıf tarafından idare edilecekti. Bu uygulamaya göre Vilâyet livâlara, livâlar kazalara, kazalar ise karyelere (köy) ayrılmış bulunuyordu. Vilâyet, livâ ve kazalarda idare meclisleri devam ediyor ve başkanlığını ilgili birimin mülkî amiri üstleniyordu. Bu nizamnâme ile malî, siyasî ve güvenlik konularında yetkileri Tanzîmat sonrası döneme göre artırılmış bir vali vardı. Maiyetinde defterdar, mektupçu, umur-ı nafia memuru, ticaret ve ziraat memuru, müfettiş-i hükkâm ve umur-u hariciye memuru bulunuyordu.⁶¹ Kaza ile köy arasında nahiye örgütlenmesi de bulunmakla birlikte tam bir örgütlenmeye gidilmemişti.⁶²

1867 yılında beşinci defa Sadrazamlıkta bulunan Âlî Paşa devrinde, 1864 uygulamalarının yaygınlaştırılması nedeniyle Vilâyet-i Umumiye Nizamnâmesi yayınlandı. Bu nizamnâme yeni bir metin olmayıp 1864 tarihli nizamnâmenin ülke genelinde yayılması amacıyla çıkarılmıştı. Dolayısıyla bu idarî uygulamalar 22 Ocak 1871 tarihinde çıkarılan İdare-i Umumiye-î Vilâyet Nizamnâmesi hazırlanıncaya kadar devam etti. Tanzîmat felsefesinde olan merkezîyetçi yönetim tarzı bu yeni nizamnâmede daha belirgin idi. Vilâyet idaresinde iş bölümünü arttırmakla beraber merkezi hükümetin yürütme alanındaki kontrolünü daha da arttırıyordu. Buna karşılık vergi tespiti ve anlaşmazlıkların çözümünü gibi konuları Vilâyet Umumî Meclislerine son şekliyle Vilâyet İdare Meclisi'ne bırakıyordu.⁶³

Bu bölümde kısaca iskân ile yakından alakalı olan vergi, ziraat ve idâri yapılanma hakkında Tanzîmat'ın getirdiği yeni düzenlemeleri vermeye çalıştık. Yapılan bu düzenlemelerde varılmak istenen asıl hedef, üretimin artırılması, bu şekilde artacak vergilerin idâri yapılanmayı etkin bir şekilde kullanarak toplanabilmesi idi.

Tanzîmat Döneminde Aşiretlerin İskânı Orta Anadolu'da İskân

Tanzîmat hareketinin genel yapısında görülen merkezî bir mekanizma arayışları aşiretler üzerinde de kurulmak istenmişti. Yapılan reformlar ilgili kısımlarda konar-göçer aşiretler

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

üzerinde de tatbik edilmeye çalışılıyordu. Vergi, askere alınmalar ve buna bağlı nüfus sayımlarına konar-göçerler de dahil edilmek isteniyordu.⁶⁴ Zaten bu yeni uygulamalara karşı çeşitli bölgelerde tepkiler geliyor ve bu reformların tatbikinde engeller ile karşılaşılıyordu.⁶⁵ Bu nedenle üzerinde durulan hususlardan biri de asâyişin sağlanması oldu. Zaten daha 17 ve 18. yüzyıllarda var olan bu asâyiş meselesi Tanzîmat'ın ilânından önceki yıllarda devletin otoritesinin azalması ile beraber konar göçerlerden kaynaklanan eşkıyalık olayları bir hayli artmıştı.

Orta Anadolu'da en önemli aşiret Avşarlar olup Tanzîmat'ın ilk yıllarında şekavet halinde idi. Vergi ve asker alımları için görevlendirilen Osman Paşa'yı öldürmüş çevrelerine büyük zararlar vermişlerdi.⁶⁶ Orta Anadolu'da aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı Ankara, Yozgat, Kırşehir, Nevşehir, Çorum, Konya, Sivas, Yozgat tarafında bulunan Rışvanlı, Harameyn, Boynuincelu, Çelikanlı, Cihanbeyli, Kuzugüdenli, Şehy Benli, Türkanlı ve diğer aşiretler bu türden eşkıyalık ve yol kesicilik yapmada, devlet nizamına aykırı hareket etmede Avşarlardan geri kalmıyorlardı. İngiltere'nin Kayseri Konsolosu bu hadiseleri İstanbul Büyükelçiliğine bildirirken "burada Tanzîmat'ın ismi var cismi yok" diyerek konuyu özetlemişti.⁶⁷ Dolayısıyla başta Avşarlar olmak üzere aşiretlerin sebep olduğu asâyiş problemleri onların iskânında önemli bir sebep olarak yer almaktaydı.

Diğer bir sebep ise vergilerin tahsilinden kaynaklanıyordu. Sayıları ve kazançları ile konar-göçerlerden elde edilmesi gereken gelirler toplanamıyordu ya da toplanan vergiler toplayan kişi tarafından devlete teslim edilmiyordu.⁶⁸ Daha 1840 yılında aşiretler Meclis-i Vâlâ'da alınan karar ile arazi ve mülklerinin tespit edilerek hâl ve tahammüllerine göre vergilerinin alınması kararlaştırılmıştı.⁶⁹ Konar-göçerlerin vermekle yükümlü oldukları vergilerin düzenli şekilde toplanması ancak onların iskânı ile mümkün olabilirdi.⁷⁰ Konar-göçerlerden alınan vergiler konusuna bir örnek olması için Avşar Beylerinden Çerkez Bey örneğini vermek yeterli olacaktır. Çerkez Bey halktan topladığı 1700 kese akçe vergiyi hazineye teslim etmemiş, Maraşlı Osman Paşa da bu vergiyi parayı tahsil etmek için görevlendirilmişti. Andırın mütesellimi Hasan Efendi ki Maraş Valisi Yusuf Paşa'nın adamıydı, Çerkez Beyin ödemesi gereken meblâğı azaltmış bu ise aşiret mensuplarının itirazına yol açmıştı. Çıkan karışıklıkta Maraşlı Osman Paşa ve adamları öldürülmüştü (20 Ocak 1845).⁷¹

Aşiretlerin iskânını gerektiren bir diğer sebep de askere alma meselesinden kaynaklanıyordu. Osmanlı Devlet adamları 17. yüzyıldan beri yapılan ıslâhatlarda genelde askerî alan üzerinde durmuşlardı. Fakat askerî alanda en radikal yenilik II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ile oldu. Bu arada yeni ordu kurma teşebbüsleri iç isyânlar ve yapılan savaşlar nedeniyle tamamlanamadı. Tanzîmat Dönemi'nde ordu ve asker alımları ciddi bir mesele olarak duruyordu. 1844 yılından itibaren askerlik süresi beş yıl olmuş, yedi yıl ise redif sınıfında hizmet etmeleri ön görülmüştü. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra 1844 yılına kadar asker almada uygulanan yöntem son derece sert idi. Bu yeni düzenleme ile ad çekme yani kura ile asker alınacağı belirtiliyordu. 1846 yılında çıkarılan kanunla bu usul düzenlenerek yürürlüğe koyuldu. Buna göre her yıl kaza merkezlerinde oluşturulan kura meclisleri önünde kura çekilerek belirlenecekti.⁷² Bu yeni düzenlemeler âdil ve gerekli düzenlemeler olmakla beraber her kesimden itirazlar gelmişti. En başta aşiretler askere alınmak istemiyorlardı. Zaten bu dönemde bu konar-göçerlerin ne nüfusları ne de yerleri tespit edilebiliyordu. Bu sebeple aşiretlerin belli bir mekâna yerleştirilerek askerlik vazifelerinin yerine getirilmesi gerekiyordu.⁷³

Bir diğer sebep ise vergi ve asker alımlarının sağlıklı bir şekilde düzenlenebilmesi için

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

gerekli olan nüfus sayımları idi. Klasik dönemde bir nüfus sayımı yapılmamış olmakla birlikte yeni fethedilen yerlerin hemen diğer ülke topraklarının ise asgarî otuz yılda bir tahriri yapılmakta idi. Tahrir defterleri denilen defterlerde vergi kaynakları ve vergi mükellefleri kaydedilirdi. Gerçi son iki yüzyılda bu tahrirler de yapılmaz ya da yapılamaz olmuştu. ⁷⁴ Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapıldı. ⁷⁵ Bu sayımda önceki tahrirlerden farklı olarak hane değil birey esas alınmış fakat esas amaç askerî kaynakların belirlenmesi olduğundan erkek nüfus sayılmıştı. Bu ilk sayımdan sonraki yıllarda da nüfus sayımları yapılacaktır. ⁷⁶ Dönemi'n nüfus belirlemesine katkı sağlayacak bir diğer kaynağını da temettüat defterleri oluşturmaktadır. Devletin mâlî yapısını düzenlenebilmesi için alınan önlemler doğrultusunda 1845 yılında ahâlinin gelirlerinin kaydedilmesi, bu kayıtlara göre adil bir vergi yükünün belirlenmesi için tahrir yapılması kararlaştırıldı. Ülkenin büyük bir kısmında bu temettüat tahrirleri yapıldı. ⁷⁷ Artık Tanzîmat yönetimi ülkenin sayısal verilerini elde etmek ve bu veriler doğrultusunda gerekli reformları yapmak amacındaydı. Bu nüfus ve tahrir sayımlarının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için aşiretlerin iskân edilmeleri zorunlu idi. Zaten bir yere yerleştirilen aşiretlerin hemen sayımının da yapıldığını görmekteyiz. ⁷⁸

Bu sebepler aslında genel manâda önceki yüzyıllarda aşiretlerin iskân sebepleri ile benzerlik göstermektedir. Hele metruk sahalardan şenlendirilmesi Osmanlı iskân siyasetinin ana sebebi olarak görülmektedir. Tanzîmat Dönemi'nde de ileride Çukurova bahsinde görüleceği üzere tarım politikasının gereği olarak çeşitli sebeplerle boşalan meskun mahallerin, verimli toprakların ve ovaların aşiretlerin iskânı ile şenlendirilmesi yoluna gidildi. ⁷⁹

Bütün bu dahili sebeplerin yanında bir de harici sebepler yer alıyordu. Aşiretlerin itaatsizliğinde yabancı konsolosların rolleri de vardı. Meselâ Kayseri'deki bazı konsoloslar aşiretler ve Ermenileri tahrik etmişler bu tahrik neticesinde Ermeniler Elbistan-Maraş yolunu kapatmışlardı. ⁸⁰

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız sebepler yalnızca Orta Anadolu'nun iskânı sırasında var olan sebepler değildir. Zaten söz konusu sahada yaşayan aşiretler yaz aylarını burada geçirmekte kışı ise başka mekanlarda, özellikle Güney Anadolu ile Kuzey Suriye cihetine inmektedirler. Hülâsa Tanzîmat'ın ilânından hemen sonra titizlikle aşiretlerin iskânına başlandı. Daha 1839 yılında bu mesele ele alınmış aşiretlerin iskânın lüzumu kabul edilmekle beraber hazırlıkların tamamlanmasına kadar eski usulün devamı düşünülürdü. 1841-1842 yıllarında mesele önemli bir yer işgal etmeye başladı ama yerel yöneticilerin perakende gruplar halinde yerleştirildiler. ⁸¹ Fakat iskândan sonra gerekli denetim yapılmadığından ve lokal bir seyir izlediğinden fazla başarılı olmadı. Orta Anadolu'da aşiretlerin iskânında asıl önemli gelişmeler Vecihi Paşa'nın Ankara ⁸² valiliğine atanması ile oldu. Aşiretlerin iskânı ve asayişin sağlanması için Bozok ve Kayseri Sancakları kendisine bağlandı, Sivas ve Konya havalisinde de bu mesele kendisinde olmak üzere tam yetki ile görevlendirildi. Yerleştirmeler küçük gruplar halinde Ankara, Sivas, Çankırı, Bozok, Kırşehir bölgelerine yapıldı, ziraat ile uğraşmalarını teşvik etmek için bir yıl öşür alınmadı. Bu ve benzeri uygulamalar, karşılaşılan güçlüklerle rağmen etkisini gösterdi ve bazı aşiretler kendiliğinden yerleştiler. ⁸³

Avşar aşiretine mensup grupların direnişi ise Maraşlı Osman Paşa'nın öldürülmesi olayından sonra da devam etti. Bu olaya da karışan Abdullah ve Duman Beyler ile 200-300 kişilik bir grup çevre köy ve kasabalar, yolculara, tüccarlara saldırmaya başladılar. İskân mahalline gitmeyip Maraş-Kayseri taraflarına yerleşmek istedilerse buna imkan

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNI

bulamadılar. Çukurova'da toplandıklarında sayıları 1000 kadar olmuştu. Diğer iskân edilenlere örnek olmaması için bunların yerlerine sevk edilmesi üzerinde duruldu.⁸⁴ Her ne kadar bu serkeşelerin yerleştirilmesinde titizlikle gösterilmişse de Kırım Savaşı'nın başlaması nedeniyle iskânın son yıllarında bazı tavizler de olmuş görünüyor. Bu durum aşiretlerin bazılarının toplu olarak istedikleri yere yerleşmelerine izin verilmesi ile oldu. Avşarlar, Rişvanlı grupları, Lek ve Kırıntılı aşiretlerinin istedikleri yere yerleşmelerine izin verilmişti. Lek ve Kırıntılı aşiretlerinin Kozan cihetine yerleştirilmesi görevinin Kozanoğulları'ndan Çadırcı Mehmet Ağa'ya verilmesi 1853'lerde iskân meselesinin eski ciddiyetinden uzak olduğunu göstermektedir.⁸⁵ 1865 yılında bu aşiretler Kozan-Adana arasına yerleştirilecektir. Her şeye rağmen Abdullah Saydam'dan 1839-1853 Dönemi'nde 35-40 bin kadar konar-göçerin orta Anadolu'ya yerleştirildiğini öğreniyoruz.

Çukurova ve Güney Anadolu'nun İskânı Fırka-ı İslâhiye Kapsam

Bu bölümde Çukurova ve Gavur Dağları'nın (Amanos Dağlarının yöre halkınca hala kullanılan ismi) iskânı adı ile Derviş Paşa ve Ahmet Cevdet Efendi'nin 1865-1866 yıllarındaki iskân hareketi ele alınacaktır. Söz konusu iskân sahası bu gün dört farklı il hudutları içerisinde olmakla beraber genel olarak Antakya-Tarsus arası ile civarındaki dağlık alanları kapsamaktadır. İskân sahası bugünkü adları ile; İskenderun, Payas, Antakya, Hassa, İslahiye, Osmaniye, Bahçe (Bulanık), Haruniye (Düziçi), Kadirli, Kozan, Adana, Ceyhan, Yumurtalık çemberi ile Maraş-Andırın-Zeytun taraflarını kapsamaktadır.

Türklerin Bölgeyi Fethi ve Yerleşmeleri

Malazgirt Zaferinden sonra Türkler Anadolu'nun doğu ve orta kısımlarına hattâ İznik'e kadar ilerleyip devlet ve beylikler kurarlarken Çukurova bölgesine pek yanaşmadılar.⁸⁶ Zira bu bölge 11. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nin fethine kadar uzun yıllar bir çok mücadelelere sahne oldu. Haçlılar, Ermeniler, Bizanslılar, Selçuklular, Memlûklar, Moğollar vs. bu mücadelenin aktörleridir. Zaten 13. yüzyılın başlarında bölgenin etnik yapısındaki çeşitlilik bunu açıklamaktadır.⁸⁷ Oysa bu dönemde Suriye'de Şam Türkmenleri diye bilinen kalabalık bir Türkmen nüfusu mevcut olup daha o zamandan itibaren Sivas-Şam arasında dolaşmaktaydılar.⁸⁸ Bu Şam Türkmenleri'ni oluşturan Boz-ok ve Üç-ok teşekküllerinin Çukurova ve çevresini ele geçirip bu bölgeyi Türkleştirmeleri Memlûk desteği ile oldu. Memlûk Sultanı Baybars'ın 1262 yılında Çukurova çevresinde hakim olan Ermenilere karşı başlattığı mücadele 1337 yılına kadar devam etmiş ve bundan sonra Üç-ok Türkmenleri sultandan aldıkları emirlikle Çukurova'da yurt tutmaya başladılar.⁸⁹ 1375 yılında Sis dahil bütün Çukurova ve doğusu Memlûk hakimiyetine girmiş oldu. Moğol baskısından kaçarak Memlûklara sığınan Türkmenler Baybars tarafından Suriye sınırına yerleştirildiler. Zamanla Ayıntab, Halep, Antakya, Trablus yörelerine yayıldılar. Memlûkların Ermeni seferlerine katıldılar ve Çukurova'nın fethinden sonra da bu bölgeye yerleştiler. Bütün bu bölgenin Türkleşmesinde bu Türkmen gruplarının ve onlara kucak açan Memlûklar'ın payı büyüktür.⁹⁰ Şam Türkmenlerinden, Boz-ok kolu Halep-Antakya çevresinde yaşamakta ve Bayat, Avşar, Beğ-Dili ve Döğer boylarından oluşmaktaydı.⁹¹ Üç-oklardan ise hemen bütün boyları görmek mümkündür. Yüreğir, Kınık, Bayındır, Salur ve Eymir bunlardan kalabalık olanlarıdır.⁹² Memlûklarla 1298 yılında Maraş'ın fethine katılan Türkmenler burayı Halep Valiliğine bağlı olarak idare etmeye başladılar. Halep'ten Elbistan'a kadar olan sahada Boz-oklu Bayat, Avşar, Beydili boylarından oluşan Dulkadirli halkı Dulkadirli beyleri yönetiminde bir beylik haline geldiler.⁹³ Üç-ok kolu mensup boylar ise Memlûklar ile beraber Çukurova'ya yöneldiler ve Yüreğir Boyundan Ramazan Bey'in 1353-53 yılında

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Türk Emiri ile görevlendirilmesinden sonra Ramazanoğulları Beyliği oluşmaya başladı. Sis de alındıktan sonra Adana merkezli olarak Misis, Tarsus, Ayas, Kınık, Sis bölgesinde Üç-ok boylarından oluşan Memlûklara tabi bir beylik oldular.⁹⁴ 15. yüzyıl başlarında güçlü iki devlet haline gelen bu Türkmen Beylikleri bazen Memlûklu bazen de Osmanlı tarafında olarak varlıklarını devam ettirmeye çalıştılar. Dulkadirîler 1515'ten sonra, Ramazanoğulları ise Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı hakimiyetine girmesiyle bölge istikrara kavuşmuş oldu.⁹⁵

İskânın Sebepleri

Çukurova ve mücavir alanın iskân edilmesi sebeplerinden bir kısmı önceki iskân hareketlerinin sebepleri ile aynıdır. Bu sebeplerin en başında da asayişin sağlanması ve devlet kontrolünün sağlanabilmesidir. Ayrıca asker alımları, vergilerin tahsili gibi diğer sebepler aynı şekilde bu yüzyıla da yansımıştır. Dolayısıyla bu 19. yüzyıl iskânları öncekilerin devamı niteliğindedir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren uygulamaya çalışılan aşiretlerin iskânında Çukurova önemli bir yer tutmuş idi. Bu bölgedeki aşiretlerin yerleştirilmeye çalışılmaları 19. yüzyılın başına kadar devam etti.⁹⁶ 1860'lı yıllara gelindiğinde bölgenin konar-göçer nüfusunun yine büyük bir yekün tuttuğu anlaşılıyor.⁹⁷ Bu döneme bölgede; Avşar, Varsak, Reyhanlı, Sırkıntılı, Tecirli, Cerid, Oruçlu, Karacalar, Yağbasan, Bozdoğan, Ulaşlı, Kapulu, Delikanlı, Çelikanlı, Kırıntılı, Lek, Hacılar, Karafakılı, Şihlar (Şeyhlü), Okçu-izzeddinlü, Amikî aşiretleri bulunuyordu. 18. yüzyılda ortaya çıkan bu şekâvet ortamı ve hükümet görevlilerinin basiretsizliği özellikle Güney Anadolu'da âyân, eşraf, hânedan, aşiret reisi, derebey vs. isimler verebileceğimiz mahallî güçlerin ortaya çıkmasına sebep oldu.⁹⁸ Tarsus'tan Antakya'ya kadar olan sahada bu âyân veya hânedanlar devlet otoritesinin yerini aldılar.⁹⁹ 19. yüzyılın ilk yarısında etkinlikleri daha da artmıştı. Bu hânedanların bazıları şunlardır:¹⁰⁰ Hasanpaşazâdeler,¹⁰¹ Kozanoğulları,¹⁰² Gökvelioğulları (Kökülü-oğulları),¹⁰³ Kerimoğulları,¹⁰⁴ Yağbasanlılar,¹⁰⁵ Menemencioğulları,¹⁰⁶ Küçükhalioğulları.¹⁰⁷ Maraş tarafında ise Beyazıtlı ile Dulkadirî hânedanları arasında yıllardır süren bir mücadele vardı.¹⁰⁸ Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında Hasanpaşazâdeler ile Menemencioğulları arasında Adana hakimi olma mücadelesi ve Adana valilerinin bu ailelerin gölgesinde kalması onların gücünü göstermektedir.¹⁰⁹ Diğer taraftan Maraş-Antakya'dan başlayarak Tarsus'a kadar olan sahada 18. yüzyıldan beri aşiretlerin asayişsizlikleri ve yukarıda adı geçen hânedanların faaliyetleri bölgeyi tam bir kargaşa ortamına sokmuştu.¹¹⁰ Özetle 19. yüzyılın ilk otuz yılında hala Çukurova'da hükümet diye bir şey yoktu.¹¹¹ İbrahim Paşa'nın Adana ve çevresini ele geçirmesinde bölgenin bu durumu ve halkın Osmanlı yönetimine olan tepkisinin önemli etkisi olduğu düşünülebilir. Zira İbrahim Paşa'nın Adana hakimiyetinden ve yeni uygulamalarından halkın memnurluk gösterdiği ve onun Adana tarımına katkıları bilinmekte olup hacimli bir araştırmayı beklemektedir.¹¹²

Ahmet Cevdet Paşa'nın eserlerinde Fırkâ-i İslâhiye ordusunun hazırlanış sebebi olarak Kırım Savaşında iyice hissedilen asker ihtiyacını karşılamak amacı öne çıkmaktadır. Gayrimüslimlerin askere alınmaları zarûriyetinin görüşüldüğü bir encümende Cevdet Paşa "... Hîn-i fetihden beri Gâvur-dağı yânî Cebel-i Bereket bir hâl-i isyândadır. Kozan dağlarına Hükümet-i Devlet-i Aliyye hiç girmedir. ve buraları birer eşkıya yuvası olup etraftaki caniler buralara iltica ile hükümetin pençesinden kurtuluyor ve bu dağların sebebine bir çok aşâir dahi bevâdî-i isyân ve ser-keşide dolaşiyor. Bunlar tahtı inzibata alınsa nüfûsca elimize pek çok sermâye geçer. Kur'a daireleri teneffüs eder..."¹¹³ diyerek sebeplerin askerî yönünü açıkça ifade ediyor.

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Orta Anadolu'nun iskân sebepleri arasında da yer alan yabancı müdahalesi burada daha belirgin bir sebep olarak karşımıza çıkıyor. Cevdet Paşa Kırım Savaşı'nda Kozan ahâlîsinin savaşa sevk edilmesi hususunun tartışıldığı bir dönemde İngiliz Baş Tercümanı olan Pizani'nin Reşid Paşaya "eğer teminat verirseniz biz Kozanoğlunu muharebeye sevk ederiz" teklifinde bulunduğunu ve Reşid Paşa'nın Kozan tarafının ecnebi müdahalesine marûz kalması durumunda daha da büyük bir bela olacağını, şimdi sırası olmasa da ileride Kozan'ın ıslâhının düşünüldüğünü belirtir.¹¹⁴ Tezâkirde ise Gavur Dağı ağalarının bazı ecnebi memurlarla muharebe ettikleri haberdar olduğundan harekâtın Gavur Dağı'ndan başlatılmasına karar verildiğini belirtiyor.¹¹⁵ İsyân halinde bulunan Zeytun Ermenileri başta olmak üzere bölgedeki Ermenilere Avrupa Devletlerinin gösterdiği alâka da Osmanlı Hükümeti'ni rahatsız ediyordu. Sonuç olarak sebeplerden biri de Avrupa devletlerinin bölgenin sosyal yapısından istifâde ederek müdahale isteklerine engel olmaktı.

Tanzîmat idarecileri iskânlar neticesinde ziraî üretimi artırma yoluna giderken aynı zamanda ülkenin imârı üzerinde de duruyorlardı. Ülkenin mamur hale getirilmesi ve dolayısıyla "mülk ve milleti ihyâ etmek" düşüncesi hakim olmaya başlamış ve bu çerçevede imâr işlerinin hızlandırılması yol, köprü, su yolu gibi hizmetlerin yapılması üzerinde durulmuştu.¹¹⁶ Dolayısıyla iskân hareketi çok yönlü bir reform olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fırkâ-i İslâhiye'nin bölgede yaptığı reformun en belirgin özelliği kanaatimizce bölgenin şenlendirilmesi ve ziraata açılması idi. Bu hedef doğrultusunda öncelikle güvenliğin sağlanması, nüfuzlu derebeylerin tasfiye edilmesi ve aşiretlerin yerleştirilmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti başından beri bir ziraat devleti olarak yapılanmış ve gelirin büyük bir kısmını ziraî üretimden aldığı aşar vergisi oluşturmuştu. Yukarıda Tanzîmat Dönemi'nde ziraî hedeflerden bahsetmiştik. Özellikle amacın ziraî üretimi artırmak, ihraç edilmesi yerine yerli üretim ve ticarete dönük tarım üretimi hususu üzerinde duruluyordu.¹¹⁷ 1860'lı yıllarda Amerikan iç savaşının başlaması dünya piyasalarında pamuğun önemini iyice arttırmıştı. En büyük pamuk alıcısı olan İngiltere Amerikan pamuğu yerine artık Mısır, Hindistan ve Çukurova'dan karşılamayı amaçlıyordu. 1861 yılından itibaren Çukurova pamuğu önem kazanmaya başladı.¹¹⁸ Yalnız bu dönemde Osmanlı pamuk üretimi yılda 50 bin balya ile çok düşük bir miktarda idi. Üstelik kalite olarak Mısır ve Amerikan pamuğu ile rekabet edemiyordu. Artık Tanzîmatçılar pamuk üretiminin artırılması ve kaliteli pamuk yetiştirilmesi amacıyla pamuk tohumu getirttiler.¹¹⁹ Bununla da kalmayarak pamuk üretimini teşvik etmek amacıyla 1862 yılında bazı tedbirler alınmıştı. Buna göre; pamuk üretimi için hâli arazileri tarıma açanların aşar vergisinden beş yıl muaf tutulması, pamuk gümrük rejimlerinin 10 yıl sabit kalması, pamuk işlemeye yönelik araç ve gereçlerin ithalinden vergi alınmaması, yol yapımında pamuk ekili bölgelere öncelik verilmesi vs. teşvikler ihracata yönelik pamuk üretiminin ciddi bir şekilde ele alındığını göstermektedir.¹²⁰ Artık devlet yabancıların da etkisiyle pamuk üretimine özendirmeyi resmî politika hâline getirmişti.

Fırkâ-i İslâhiye'nin Hazırlanışı ve Yapısı

Her ne kadar Ahmet Cevdet Efendi'nin¹²¹ Gayrimüslimlerin kuralara dahil edilmesi meselesi görüşülürken Güney Anadolu'nun hâli isyânda olduğunu belirterek bölgenin ıslâh edilmesi teklifinde bulunduğunu, bunun kabul edilerek Anadolu cihetinin ıslâhâtı için bir fırka-i askerîye tanzim kılınmalıdır diyerek kabul edildiğini belirtse de Kozan ve civarının ıslâhının Reşid Paşa'dan beri düşünüldüğünü yine kendisi anlatır.¹²² Neticede Fırkâ-i İslâhiye adında bir ordu teşkil edilerek kumandanlığına Lofçalı Müşir Derviş Paşa, fevka'l-

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

âde me'muriyet-i mahsûsa ile de Lofçalı Ahmet Cevdet Paşa tayin edildi. Zeybek bahadırları ve Arnavutluk güzide erlerinden oluşan 7 tabur asker seçildi. Kurt İsmail Paşa da Fırkâ-i İslâhiye'nin bir müfrezesi olarak Sivas tarafından Kozan'a iltihak edecekti. Ayrıca Arslan Bey 200-300 kadar Gürcü ve Çerkez süvarisi ile Aleşkirdli Mehmet Bey de 200-300 kadar süvari ile bu orduya iltihak edeceklerdi. Girit, Adana, Maraş ve Halep askerlerinin de birer tabur katılması ile Fırkâ-i İslâhiye'nin toplamı 15 tabur piyade, iki alay süvari ve beş-altı yüz kadar Çerkez, Gürcü ve Kürt atlılarından oluşuyordu. Ayrıca özel muhasebeci ve muhasebe kalemi ile birkaç tahrirât kâtibi görevlendirilmişti.¹²³ Ordu kumandanlarına verilen yetkiye göre "asker ve vergi bakayasının afvına ve şehriyye birkaç bin guruş kayd-ı hayat şartıyla ve emlak bedeli olarak maaş tahsissine" muktedir idiler.¹²⁴

Hazırlıkları tamamlanan Fırkâ-i İslâhiye 1 Muharrem 1282 (27 Mayıs 1865) tarihinde İstanbul'dan hareketle 28 Mayıs'ta¹²⁵ İskenderun Limanı'na çıktı.¹²⁶ Kararlaştırılan stratejiye göre İskenderun-Belen üzerinden Amik Ovasına geçerek Kürt Dağı ile Gavur Dağı arasındaki ovidan ilerledikten sonra Ulaşlı aşiretlerinin limanla bağlantısını kesmeyi düşünmüşlerdi.

Ceyhan Nehri ile Asi nehri arasında uzanan Amanos Dağları'nın son yıllara kadar adı Gavur Dağları olarak bilinir. Bu dağın İskenderun'a bakan kısmına dağ köyleri, eski Pazar-yeri ve Kınık (Osmaniye) tarafına bakan yamaçlara ise kıyı köyleri adı verilir. Bu bölgenin üst tarafında Karayığitoğlu, Kaypak nahiyeleri ile Tiyek Yaylalarını içine alan bölge Ulaşlı aşiretinin bulunduğu yerdir. Ulaşlı Nahiyesi ile Ceyhan Nehri arasında kalan bölge ise Bulanık kazasıdır. Ceyhan'ın sol tarafında Gavur Dağlarına kadar olan bölgede Tecir ve Cerit aşireti bulunuyordu. Payas kasabası Küçükali-oğullarının hakimiyetinde olup sıkışınca Ulaş aşiretleri ile birleşmekte ve dağlara çekilmekte idi. Amik Ovasında ise eskiden beri bulunan Reyhâniye aşireti yarı yerleşik bir halde idi. Gavur Dağlarının güneydoğusunda Çobanoğulları emrinde bulunan Hacılar, Ekbaz ve Tiyek nahiyeleri de isyân halinde idi. Gavur Dağı doğusunda paralel olarak uzanan Kürt Dağlarında ise Amikî, Şeyhlü ve Okçuizzeddinlü aşiretleri bulunuyordu. Dumdum Ovasında ise Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri yerleşmişti.¹²⁷

Payas

Eskiden işlek bir liman olan Payas XVII ve XVIII. yüzyılda önemini yitirmişti. Küçükcalioğulları'nın hakim olduğu Payas Kasabası onların çekilmesinden sonra hâli ve harap bir vaziyette idi. Adana'dan gelen Hasan Paşa'ya bir tabur ile buranın muhafazası görevi verilerek Payas şehri imâr edildi.¹²⁸ Ahmet Muhtar Paşa Çukurova'nın o dönemdeki hâli durumunu anlattıktan sonra "İskenderun körfezinde yetmiş seneden beri metruk Payas kalesini gördük ve dükkanlar ve diğer yapılar tamir edilerek ahâli yeniden iskâna davet edildi. Soygunun ve tahribin derecesini anlamak için kaleyi görmek yeterliydi" demektedir.¹²⁹ Bu şehre etraftan 671 kişi iskân olunarak şehrin şenlendirilmesine çalışıldı.¹³⁰

Amik Ovasının İskânı

İlk önce Belen üzerinden Amik Ovasına geçilerek burada bulunan Reyhaniye aşiretinin iskânı ve itaâti ele alındı. Zaten 18. yüzyıldan beri bölgede yerleşmeye başlayan bu aşiret hiçbir zorluk çıkarmadan Mürselzâde Ahmet Paşa'nın oğlu Mustafa Bey yönetiminde iskân olundular. Mustafa Bey aşiret süvarileri ile orduya katılarak bölgenin iskân ve ıslâhında önemli katkılarda bulundu. Amik Ovası'nın iskânı ile Halep caddesinin emniyeti sağlanmış

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

oldu.¹³¹ Daha sonra Reyhaniye aşiretinin iskânının tamamlanması amacıyla burası bir kaza haline getirilerek hükümet konağı ve sair binaların inşası tamamlandı. Reyhanlı Kaza müdürlüğüne aşiret Boybeyi Mürselzâde Mustafa Bey getirildi.¹³²

Hassa Kazasının Kurulması

Hacılar, Tiyek ve Ekbaz nahiyeleri ele alınmış Hacılar Nahiyesi Beyi Paşo Bey ile Tiyek'li Karabey-zâde Mehmet Bey'in orduya gelerek devlete hüsn-ü hizmet edeceklerini bildirmişlerdi. Amik Ovasından hareket edilerek, Hacılar nahiyesi hududunda Lece ve Hacılar arasında Kargılı denilen önemli bir mevkiye Orduköy adıyla yeni bir köy kuruldu. Buradan hareketle Tiyek yakınlarına gelinerek ordugâh kuruldu. Burada bir kışla ve yüz hanelik bir kasaba inşasına başlandı. Bu kasabaya ilk hassa taburları geldiğinden Hassa adı verildikten sonra üç nahiyeye halkının burada birer mahalle oluşturması istendi. Lece'ye tabi iki köy de bu kasabaya bağlandı. Üç nahiyeye ileri gelenlerinden ve bir de Ermeni toplam dört azadan oluşan kaza meclisi oluşturulup hariçten de bir kaza müdürü tayin olundu. Ayrıca Mekteb-i sıbyân inşası ile hoca tayin edildi ve 56 nefer muhafız bırakıldı. Böylece Hassa kazası tesmiye olunmuş ve üç nahiyeye ıslâh edilmiş oluyordu.¹³³ Paşo Bey, Mehmet Bey ve kardeşlerine de çeşitli miktarda maaş tahsis edilerek memurluk verildi. İki bin kuruş tahsis ile Paşo Bey, Elbistan Kazası Müdürlüğüne tayin edilmişti.¹³⁴

Kürt Dağının İskânı ve İzziye Kazası

Kürt Dağında Okçu-izzeddinlü, Şihlar ve Amikî aşiretleri bulunmakta ve nüfusça en kalabalık olan Okçu-izzeddinlü aşireti ağası Deli Halil'in baskıları nedeniyle isyân halindeydiler. Küçük bir aşiret olan Karafakılı aşiretinin kısa sürede iskân ve nüfus tahrirlerinin yapılması diğer aşiretlerin gözünü korkutmuştu. Deli Halil'in Gavur Dağına firar etmesinden sonra bütün aşiret ağaları ordugâha gelerek itaat etiler. Bu şekilde Kürt Dağındaki aşiretler köylere ve kasabalara yerleştirildiler. Kürt Dağı müstâkil bir kaza haline getirilerek İzziye¹³⁵ adı ile teşkilatlandırıldı. Aşiret ağaları da kaza meclisine dahil edildiler.¹³⁶

İslahiye Kasabası ve Kaymakamlık (Sancak) Teşkilatının Kurulması Kürt Dağı ile Gavur Dağları arasındaki ovanın Güney yarısı Hassa kazasının kurulması ile iskân edilmişlerdi. Buradan hareket eden ordu Çerçili nahiyesi yakınlarındaki Nigolu kalesine ordugâh kurarak bu bölgenin iskânına başladı. Çerçili, Hanağzı, Kürtbağçesi ve Eğrintili gibi nahiyeler ve civar karyeler Deli Halil ile beraber hareket ediyorlardı. Bu bölgenin Maraş-İskenderun ve Halep-Çukurova güzergâhında önemi anlaşıldı. Kalenin tamiri yapılarak Kerkütlü cihetine Cevdet Efendi Kulesi, Çerçili Boğazı'na da Derviş Paşa Kulesi inşa edilerek burası tahkim edildi. Hemen nahiyelerin nüfus tahrirleri yapıldıktan başka, Kerkütlü, Çerçili, Hanağzı, Kürtbağçesi ve Eğrintili nahiyeleri, Kürt Dağı'ndan Keferdiz Nahiyesi ile Dumdum Ovası'nda Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri iskân edilerek¹³⁷ bütün bu nahiyeler İslahiye adıyla bir kazaya bağlandı. Nigolu Kalesi civarına bir kasaba inşasına başlandı ve bir hükümet konağı yapıldı. Bu kasabaya Delikanlı ve Çelikanlı aşiret ağaları ve bir miktar hane yerleştirilerek kazanın meclisi de bu aşiret ağalarından oluşturuldu. Maraş-İskenderun çöküntü ovasını içine alan ve İslahiye kazası merkez olmak üzere Hassa, İzziye ve Bulanık kazalarından oluşan ve Maraş mutasarrıflığına bağlı bir kaymakamlık oluşturuldu. Payas Kaymakamı Şevki Efendi ilk kaymakamı ve Maraş'ta bulunan Kafkas asıllı Cafer Efendi de ilk müftüsü olarak tayin edildiler.¹³⁸ Bazı aşiret ağaları kaza ve sancak meclisine alınmakla beraber Deli Halil Gavur Dağına kaçmış bazı ağalar ise sürgüne gönderilmişti.¹³⁹ 1876 yılında İslahiye kaymakamlığında 3091 hanede

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

toplam 7654 nüfus bulunmaktaydı.¹⁴⁰

Gavur Dağları'nın İskânı: Bulanık-Haruniye-Osmaniye-Yarpuz

İslahiye kaymakamlığının kurulmasından sonra sıra Gavur Dağına gelmişti. Ulaşlı Dağları olarak da bilinen bu dağda Ulaşlı aşireti bulunmakta olup Karayığitoğlu, Kaypakoğlu, Çendoğulları ve Alibekiroğulları olmak üzere dört ağalık halinde yaşamakta idiler. Bölgenin sarp oluşu nedeniyle bir hayli zamandan beri isyân halinde idiler. Fakat Reform ordusunun Kürt Dağı ve İslahiye ovasındaki icraatlarından etkilenen ilk üç ağalık orduya gelerek itaat etiler. Karayığitoğlu Kadir Ağa İslahiye'ye yakın olduğu için bu kazanın meclisine üye olarak görevlendirildi. Artık dört Ulaşlı Ağalarından Alibekir-oğulları ve ona sığınmış olan Deli Halil ile Dede Bey kalmış idi. İslahiye'den Bulanık'a hareket eden ordu yol üzerinde bulunan Kişnez karyesine gelerek burada Kaypakoğlu, Çendoğulları ve Karayığitoğulları nahiyelerinin nüfus tahrirleri ve kuraları tamamlandı.¹⁴¹

Ordunun hareketinden az önce Haruniye taraflarında kışlayan ve bölgenin en serkeş aşireti olan Tecirli aşireti yasağa rağmen Bulanık üzerinden yaylaya çıkmak istemiş ise de çarpışma neticesinde yerlerine döndürülmüştü.¹⁴² Bunun üzerine Haruniye sahası da ele alınarak Hacı Hüseyin adında bir şahsa muhtarlık mührü verilerek Hacılar (Yeniköy) Köyü kurulmuştu.¹⁴³ Ayrıca aşirete mensup 347 hane nüfus Haruniye Ovası'nda çeşitli karyelere yerleştirilerek onların ziraatla uğraşmaları sağlandı.¹⁴⁴

Kişnez'den hareket eden ordu Kıyı Köylerinin merkezi olan Hacı Osmanlı Köyü'nün¹⁴⁵ üst kısmında konaklayarak Ceyhan'ın sol tarafı ile Ulaş Dağları'nın ıslâhı işine başladı. Hacı Osmanlı Köyü merkez olmak üzere Kıyı Köyleri ile beraber bir kaza ittihaz edilerek Osmaniye adı verildi. Çukurova'dan Cerit ve Tecirli kışlakları,¹⁴⁶ Çendoğulları Nahiyesi bu kazaya bağlandı. Kaypakoğlu Nahiyesi Bulanık'a, Karayığitoğlu Nahiyesi İslahiye Kazasına, Kapılı oymağı da Hassa Kazasına dahil edildi. Cerit ve Tecirli'lerden kışlağa yerleşenlerin kurdukları köylerden ikisi bu gün Cevdediye ve Dervişiye adıyla kasaba halini almıştır. Osmaniye Kazası'na hükümet konağı olması için bina satın alınmış, camii, mektep ve diğer devlet binaları inşa edilerek bir kasaba haline getirilmişti. Aşiret ve köy ileri gelenlerinden kaza meclisi kurularak Osmaniye Kazası'nın kuruluşu tamamlandı.¹⁴⁷ Payas Sancağı'na bağlanan kazanın 1876 yılında sınırları dahilinde 16'sı Gayr-ı Müslim olmak üzere toplam 4090 kişi bulunuyordu.¹⁴⁸ Kasaba merkezi bir yıl sonra Adana-Maraş caddesinin üzerine nakledilmiştir.

Osmaniye Kazası kurulduktan sonra etrafı tamamen sarılan Gavur Dağı'nın yukarılarındaki Alibekiroğlu Nahiyesi'nin ıslâhı ele alındı. Dağlarda yapılan muharebeler neticesinde bu bölge de itaat altına alındı. Dede Bey ve Deli Halil teminat ile teslim oldular. Alibekir-oğlu Ali Ağa ise teslim olacağına söz vermiş ve ordu Kozan taraflarında iken gelip teslim olmuştur.¹⁴⁹ Gavur Dağları'nın iskânı bir yıl sonra tamamlanmış ve Yarpuz Karyesi'nde daima yarım tabur asker bulundurulması gereği hissedilmişti.¹⁵⁰ Yarpuz, stratejik öneminden dolayı 1880 yılında Halep'e bağlı Payas Sancağı'nın merkezi olmuştur. 1890 yılında Yarpuz Cebel-Bereket adını alan sancağın merkezi idi. Adana'ya bağlı bu sancak Payas, Osmaniye, İslahiye, Bulanık ve Hassa kazalarından oluşuyordu.¹⁵¹

Kars-ı Zülkadriye Kazası

İlk çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olan, Dulkadirli Beyliği'nin ikinci merkezi konumunda olan bu kaza, Osmanlı hakimiyetinde ise 16. yüzyılda canlı bir ziraî ve ticari bir

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

merkez durumundaydı.¹⁵² Fakat 19. yüzyıl ortalarında tamamen metruk bir halde idi. Kars-ı Zülkadriye Kasabası, Pazaryeri adıyla eskiden beri bilinmekte ise de artık boş bir arazi olup ve Bozdoğan aşiretinin kışlağı idi. Sunbas nahiyesi ise Gökveli-oğulları, Yağbasanlılar gibi derebeyler elinde idi.¹⁵³

Fırkâ-i İslâhiye Hacı Osmanlı köyünde iken Kars-ı Zülkadriye eşrafından bazı birkaç kişi gelerek dağlara çıkan ahâlden Çukurova aşiretlerinden isteyenlerin buraya yerleştirilmesini ve şehrin imâr edilmesi istediler. Bu istek üzerine onlara buyruldu verilerek Kars-ı Zülkadriye'nin ıslâh edilmesi istendi.¹⁵⁴ Az zaman sonra da Gökvelioğlu (Kökülüoğlu) Ahmed Bey ile Yağbasan Nahiyesi'nden Gençoğlanoğlu Ahmed Ağa da Osmaniye'ye gelip orduya bağlılıklarını gösterdiler.¹⁵⁵ Bu bölgeye Bozdoğan ve diğer aşiretler iskan edildiler.¹⁵⁶ Fırkâ-i İslâhiye Kozan tarafını iskân ettikten sonra yapılan idâri düzenlemede, Tatarlı, Sunbas ve Savrun nahiyeleri birleştirilerek Ceyhan boyundan aşiretler yerleştirilmek suretiyle Kars-ı Zülkadriye Kazası kuruldu.¹⁵⁷ Kazanın kurulduğu dönemde 2455 Müslim 97 Hıristiyan hanede toplam 8406 kişi bulunuyordu.¹⁵⁸

Kozan Dağının İslâhı ve Kozanoğulları'nın Sonu

Kozan havalisinde bir derebeylik haline gelen Kozanoğulları Fırkâ-i İslâhiye'nin kurulmasında en önemli sebep olarak karşımıza çıkar. Zira Kozanoğulları 18. yüzyılda Kozan ve çevresinin hakimi olduktan sonra adeta başlı başına bir hükümet gibi hareket etmeye başlamışlardı. Sis hakimi olan Divanoğulları'nın hakimiyetini kırdıktan sonra Avşar, Bozdoğan, Sırkıntılı gibi aşiretleri himayelerine aldılar. Kozan dağlarında bulunan Varsak (Farsak) aşireti de Kozanoğulları'nın tahakkümüne girmişti. Cabbarzadeleri yenilgiye uğratmaları da büsbütün güçlenmelerini sağladı.¹⁵⁹ 1817 yılında Yusuf Ağa Kozanoğullarının hakimiyetinde bulunan bölgeyi iki oğlu arasında taksim ederek Belenköy merkezli Batı Kozan'ı oğlu Sarı Ali'ye, Gürleşen merkezli Doğu Kozan'ı ise küçük oğlu Samur Ağa'ya verdi.¹⁶⁰ Bu bölünmeden sonra Kozanoğulları kendi içlerinde mücadelelerle hakimiyetlerini sürdürdüler. 1833'te İbrahim Paşa da Kozan tarafına hakim olamamıştı. Osmanlı Devleti 1866 yılına kadar 19. yüzyıl boyunca Kozan Dağları'nda ferman işletemedi.¹⁶¹ Fakat buranın ıslâhı için de çareler aramayı sürdürdü. Son olarak 1851 yılında Çatalbaş Mustafa Paşa Kozan dağına hücum etti ise de Kozanoğlu Yusuf Ağa tarafından yenilgiye uğratıldı. Kırım Savaşı'na da asker vermeyen Kozanoğulları meselesine İngilizler de el atınca bölgenin ıslâh ve iskânı zaruri hale gelmişti.¹⁶²

Cevdet Paşa İskenderun'a geldikten sonra Kozanoğullarına nasihatte bulunma düşüncesiyle Kozan tarafına adam göndererek bölge hakkında bilgi almaya çalışıyordu. Fırkâ-i İslâhiye Osmaniye'de iken Kozanoğullarından orduyu ziyarete gelenler olmuştu. Bu ziyaret sırasında ordunun durumunu gören ve önceki icraatlarını bilen Kozanoğlu heyetinin anlattıkları Kozan'ın zaptında etkili olmuştur.¹⁶³ Ordu, Osmaniye'den hareketle Sis'e geldikten sonra¹⁶⁴ Kozanoğullarına subay gönderilerek davete bulunmuş, ayrıca erzak tedariki ile hazırlıklara başlanmıştı. Kozan ağaları durumun ciddiyetini görerek karşı koymadılar. Orduya gelen Kozanoğullarından Batı Kozan ağası Çadırcı Ahmet Ağa Mîrimiranlık rütbesi ile Kütahya kaymakamlığına atandı.¹⁶⁵ Babası Ömer Ağa ve kardeşleri ise Konya, Kayseri, Sivas gibi şehirlere gönderilerek Batı Kozan'a hakim bulunan Kozanoğulları dağıtıldı. Doğu Kozan Ağası Yusuf ise Sivas'a gitmeyi tercih etmişti.¹⁶⁶ Ardından Kozan yöresi, Belenköy, Haçin ve Sis olmak üzere üç ayrı kaza haline getirildi. Kars-ı Zülkadriye ile beraber bu kazalar Sis merkezli Kozan Sancağı olarak Adana'ya bağlandı.¹⁶⁷

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

1866 yılında ıslâh tamamlandıktan sonra Kozan Sancağı'nın nüfus tahriri tamamlandı. 1876 yılında Kozan Sancağı'nın Sis kazasında 8835 Müslim ve 981 Gayrimüslim yaşıyordu. Belenköy'de 5188 Müslim, 1194 Gayrimüslim, Haçin Kazası'nda ise 1738 Müslim 5939 Gayr-ı Müslim yaşıyordu.¹⁶⁸

Kozan ile Adana arasındaki ovada kışlayan Sırkıntılı aşireti köylere yerleştirilerek bu köylerden iki müdürlük (nahiye) tahsis edildi ve müdürlüğe aşiret ağaları getirildi. Aşiret hânedanından Yusuf Bey Adana cihetindeki kazaya biraderi Ahmet Bey ise Kozan'a bağlanan nahiyeye tayin edildi.¹⁶⁹

Kırıntılı Lek ve Hacılar aşireti ise ıslâhatın tamamlanmasından sonra Kozan Kazası'nın güney yönünde iskân olundular.¹⁷⁰

Avşarların İskânı

Çukurova'da kışlayıp yazın Uzunyayla'ya çıkan bu aşiret Kırım Savaşı'ndan önce iskân edilmeye çalışılmıştı. Çukurova'da bulunan Avşarların Beyi Çerkezzâde Hacı, Fırkâ-i İslâhiye'yi ziyaret etti. Hacı Bey kendilerinin Uzunyayla'ya yerleşmek istediklerini lâkin buraya Kafkas muhacirleri yerleştirildiğini belirtmiş bunun üzerine Uzunyayla'ya civar olan Sarız arazisi kendilerine tahsis edilmişti. Kurt İsmail Paşa bu işe memur edilerek gerekli düzenlemelerin yapılması istendi.¹⁷¹

Adana'da Düzenlemeler

Cevdet Efendi ile Derviş Paşa Kozan'dan sonra Adana'ya gelerek birlikleri burada bırakıp ertesi yıl Adana, Tarsus ve Mersin taraflarını ıslâha devam etmeyi tasarlamışlar idi. Lakin orduda kolera salgını olması, Adana taraflarında ise hâlâ kolera görülmediğinden Adana'ya girmeyerek Payas üzerinden İstanbul'a gitmek zorunda kaldılar. Bu nedenle Adana ile ilgili düzenlemeleri bil-muhabere tesviye-i umura mecbur oldular.¹⁷² Menemencioğlu Ahmed Bey ile Karsantioğlu Fırkâ-i İslâhiye'yi tanımıyorlardı. Bu nedenle her ikisinin de İstanbul'a gönderilmesi Adana mutasarrıfı Yâver Paşa'ya havale edilmiş az sonra ikisi de İstanbul'a gönderilmiştir. Adana'nın ıslâhı da tamamlandıktan sonra Misis-Kurtkulağı üzerinden Payas'a gelen Cevdet Efendi ve Derviş Paşalar Payas'ta da düzenlemeler yaptıktan sonra İstanbul'a hareket ettiler.¹⁷³

Bir süre Halep'e bağlanan Adana 1867 yılında tekrar vilâyet olmuş, pamuk ekiminin gelişmesi ve 1886 yılında Mersin iskelesine kadar demiryolu inşası ile büyük gelişme göstermiştir.¹⁷⁴

Halep Vilâyeti Teşkili ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Valiliği

Fırkâ-i İslâhiye büyük işler başarmış fakat kolera salgını nedeniyle daha birçok mesele halledilememişti. Üstelik iskân edilen bölgelerde tekrar isyânların başlaması ihtimal dahilindeydi. Ayrıca Zeytun meselesi henüz halledilmemiş ve Antakya'dan Adana'ya kadar birçok köy ve kasabalar kurulmuş ise de buraların gelişmesini sağlayacak altyapı hizmetleri yerine getirilememişti. Şimdiye kadar yapılan işler çok önemli olup 6 ay zarfında ve 4100 kuruş gibi düşük bir masraf ile yapıldığı göz önüne alınırsa kıymeti daha da iyi anlaşılır.¹⁷⁵ Fakat reformun bu şekilde kalmaması ve işin ciddiyetle bitirilmesi gerekiyordu.

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNI

Cevdet Efendi ve Derviş Paşa İstanbul'a varduktan kısa bir süre sonra, Âli ve Fuat Paşalar Cevdet Efendiye "Fırka-i islahiyye ile hayli islahat yaptınız. Bunun tesisi yine sizin himmetinize manûttur" diyerek Tuna, Bosna ve Suriye Vilâyetleri örneğinde olduğu gibi Halep Vilâyeti Nizamnâmesi hazırlanarak, eski Halep ve Adana eyaletlerinden Halep Vilâyeti tesis ile valiliğine tayin edildi. Vilâyet, Halep, Adana, Payas, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancaklarından oluşuyordu. Bu görev ile hem Halep Vilâyeti'ni yeni nizamnâme çerçevesinde düzenleyecek hem de Fırkâ-i İslâhiye ile görevine devam edecekti.¹⁷⁶

Cevdet Paşa bu dönemde Halep Vilâyeti dahilinde iskân sırasında yapılan tahrirlere dayanarak toplam 233 449 hane bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁷ Halep valiliği sırasında Cevdet Paşa iskân sahasını tekrar teftiş ederek buraların 1 yıl önceki haline göre çok değişmiş olduğunu iftiharla anlatır. Kars-ı Zülkadriye kasabasında 3 saat boyunca pamuk tarlalarından geçtiklerini anlatır. Hemite ve Kars'ta aşiretlerin çadırlarını bırakarak taştan evler yaptıklarını, tarlalardan mis gibi kokular geldiğini lâkin bir süre sonra ağır bir koku aştığını bunu sebebinin ise henüz tarıma açılmayan bataklıklardan kaynaklandığını belirtir. Bunun yanında eksikliklerin de olduğunu, mesela Kars'ta hükümet konağının olmadığını ve devlet memurlarının çadırda oturduğunu, Sis'te hapishane bulunmadığını, Adana'nın hükümet konağı, hapishane ve zaptiye binalarının tamir edilmesi gerektiği, Adana ile Kozan arasında bir han yapılması gerektiği gibi tespitlerde bulunur. Fakat Fuat Paşa'nın sadrazamlıktan alınmasından sonra Sadrazam olan Rüşdi Paşa'nın¹⁷⁸ tasarrufa gittiğini, üstelik vilâyet teşkilatının aleyhinde olduğundan ödenek verilmemesi hususunu etraflıca anlatır.¹⁷⁹ Buna rağmen ıslâh hareketine devam etmiş ve yarım kalan meseleleri tamamlamıştır. Gavur Dağı'nda Alibekiroğlu Deli Fakı askeri hareket ile bertaraf edildi. İskân sahasındaki sancaklar yeni nizamnâme doğrultusunda düzenlendi. Özellikle liman ve yol meselesi üzerinde raporlar, projeler hazırlatılarak bölgenin iktisadî kalkınması için çareler arandı. Adana'da bulunan Ahmet Muhtar Efendi (daha sonra Paşa), kendisinden "Karataş burnu ile Yumurtalık limanını keşfedip Dersaadete geliniz" emri ile rapor istenmesi üzerine Yumurtalık ve Karataş hakkında bir rapor hazırlayarak¹⁸⁰ İstanbul'a dönmüştü.¹⁸¹

Ahmet Muhtar Efendi hatıratında iskâna rağmen daha yapılması gereken çok iş olduğunu ve ıslâhın zamana yayılması gerektiğini şu şekilde ifade eder: "Çukurova arazisi devletin uykuda olan zenginlik kaynaklarından birisi ise de ancak Ceyhan ile Seyhan'ın aşağı kısımları arasında, belki ovanın beşte birini teşkil eden Yüreğir ovası işlenir. Diğer yerleri de yerleşmeye ve tarıma elverişlidir. Ne yazık ki hemen istenildiği gün muhacir sevk edilemez. Zira şu halinde havası o kadar kötüdür ki kimse barınamaz, adeta bir kırım yeridir. Orasını yerleşmeye elverişli koymak için azası su, ziraat ve orman mühendislerinden ve hıfzıssıhha erbabından ve namuslu kişilerden bir komisyon ile evvela derinliğine araştırılarak iş ve iskân kaç seneye taksim olunacaksa öyle devam edilmelidir. İhtimal ki kenarlardan başlanılarak otuz sene kadar sürer, fakat sonra orası cennet gibi devletin bir Mısır'ı olur. Yani beş altı milyon yalnız orada alınsa gerekir. Anavarza gibi büyük büyük kale ve şehir harabeleri eskisi gibi yine şenlenir."¹⁸²

Ahmet Muhtar Efendi'nin raporunda ilginç tespitler vardır. Karataş'a Ceyhan'dan su getirilmesi, yine buraya suni bir liman yapılabileceği, Ayas'ta ise Yumurtalık limanının tamir edilmesi, bu bölge ahâlisinin değirmen için 15-18 saat yol gittikleri halbuki yakın mahalde iki eski değirmen olup bunların tamiri gibi. Ayrıca Ahmet Muhtar Bey, Mersin Limanı'nın Tarsus ve Kayseri tarafına, İskenderun Limanı'nın ise Antakya ve Halep tarafına hitap ettiğini bu nedenle Ayas veya Karataş'taki limanlarından birinin tâmir edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu limanın Ayas olabileceğini, Basra Körfezi'nden Birecik'e kadar Fırat

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Nehri'nden deniz taşımacılığı yapıldığını, Birecik'ten devamla Nizip- Antep-Maraş üzerinden bu limana bir demiryolu yapılabileceğini belirtir. Diğer taraftan ise Erzurum'un ihtiyacı olan şosenin Maraş veya Haçin tarihiyle buraya bağlanabileceğini belirtmektedir.¹⁸³ Cevdet Paşa ise Halep'ten İskenderun'a şose yol inşası başlatmış, ayrıca Halep-Birecik arasını araba geçebilecek şekilde tesviye ettirmişti.¹⁸⁴ Halep Valiliğinden ayrılırken bilcümle Halep erkânına hitap ettiği nutkunda da yol yapılmasının hayatiyeti üzerinde durarak kendisinden sonrakilere vasiyette bulunmuştu.¹⁸⁵ Yine bu dönemde Halep-İskenderun demiryolu için keşif raporları hazırlanarak teknik bilgiler verildiğini görüyoruz.¹⁸⁶

1865-1866 yılında iskân ve ıslâhatın tamamlanarak bölgenin şenlendirilmesi, güvenliğin sağlanmasından sonra şimdi de bölgenin dünya ekonomisine açılabilmesi için gerekli yol, liman gibi alt yapı hizmetlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Cevdet Paşa'nın Halep valiliği görevi iki yıl kadar sürmüş ve bu süre zarfında Tanzîmat usullerinin uygulanması, Fırkâ-i İslâhiye'nin yarım kalan işlerinin tamamlanması, Zeytun meselesinin halli gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Ayrıca Hama, Halep, Suriye dolaylarında bulunan Arap aşiretlerinden Azene, Mevâli, Mehîp ve Hadidî'lerin iskânı ve kuzeye doğru yayılmalarının engellenmesine çalışılmıştır.¹⁸⁷

Ermenilerin İslâh Edilmeleri

Fırkâ-i İslâhiye Kozan taraflarında iken başlayan kolera salgınında Sis Ermeni Kilisesinin Katagikosu da ölünce onun yerine Nigoğos adında bir piskopos getirilerek Bâbîâlî'ye bildirilmiş, kadim manastır tamir edilerek, Manastıra gelir sağlaması amacıyla büyük bir kıta arazi vakıf olarak bağışlanmış idi. Cevdet Paşa, Eçmiyadzin Kilisesinin Rus hakimiyetine girmesinden sonra İstanbul'daki piskoposların oradan atanması nedeniyle cemaatin Rus kontrolüne girmesini engellemek üzere bir strateji düşünmüş idi. Buna göre Sis Katagikosluğuna gerekli itibar verilerek buranın Ermenilerin dini merkezi haline getirilmesini planlamıştı. Bu amaçla Sis ile Adana arasına hanlar yapılmasını ve bu caddeye şose yol inşa edilmesini teklif etmişti. Fakat ne Nigoğos Efendi İstanbul Ermeni Cemaat Meclisi tarafından Sis'e tayin edildi ne de Cevdet Paşa'nın tasarladığı Ermenileri Sis Kilisesi'nden yönetme düşüncesi gerçekleşti.¹⁸⁸

Zeytun'a gelince, Fırkâ-i İslâhiye'nin görevleri arasında Zeytun nahiyesinin de ıslâhı bulunuyor ve buna büyük önem veriliyordu. 1862 yılında Zeytun isyânı başlamış ve üzerlerine gönderilen kuvvetleri yenilgiye uğratmışlar, Fransa'nın müdahalesi ile olay büyümeye başlamıştı. Nitekim Kozan'dan sonra Zeytun'a gidilmesi düşünülmüş fakat kolera salgını nedeniyle yapılamayan bu hareket Cevdet Paşa'nın Halep valiliği sırasında ele alındı. Zeytun Ermenileri üzerine Hüseyin Hüsni Bey görevlendirildi ve çevre kazalardan da asker alınarak Zeytun etrafı sarıldığında Zeytun ahâlisi bu durum karşısında itaat ettikten sonra derhal yeni vilâyet usulüne göre düzenleme yapıldı. Ermeni ve Müslimlerden oluşan bir bölük süvari ve bir bölük piyade askeri kuruldu. Zeytun kasabası ile çevredeki İslam nahiyeleri bir kaza haline getirildi. Kaza meclisi Ermeni ve İslam azalardan oluşturulup idarî mekanizma tamamlandı.¹⁸⁹

Değerlendirme

Tanzîmat Dönemi'nde Anadolu'nun tamamı iskân edilmiş değildir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan aşiretler bu dönemden sonra da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Cumhuriyet Dönemi'nde bu mesele üzerinde durulmuş ise de günümüze kadar bu yapıyı

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

devam ettiren yerler bulunmaktadır. Fakat denilebilir ki 19. yüzyılda aşiretlerin iskânında büyük başarılar kazanılmış ve ülkenin en mamur sahaları ekonomiye kazandırılmıştır. Özellikle Tanzîmat Dönemi'nin politikası olarak pamuk ekimi üzerinde durulmuş ve Adana pamuk üretiminin merkezi haline gelmiştir.¹⁹⁰ 1848-1876 yılları arasında iskân ve diğer reformlar neticesinde Osmanlı Devleti'nin öşür gelirlerinin 4 kat arttığı görülür. İskânın tamamlandığı 1867 yılında öşürden elde edilen gelir 1848 yılına göre %300 artmıştır.¹⁹¹ Fakat Çukurova'nın bu iktisadi kalkınmasından en fazla yabancı tüccar ile Gayrimüslimlerin faydalandığını da söylemek gerekmektedir.

Tanzîmat Dönemi'nde Orta Anadolu ve Güney Anadolu'nun iskânı Türkiye'nin sosyal ve iktisadi hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bugün Güney Anadolu'da bulunan birçok köy, kasaba ve şehir bu iskân neticesinde kurulmuştur. Osmaniye,¹⁹² İslahiye, Hassa, İzziye, Kadirli (Karsı Zülkadriye), Reyhaniye, Dervişiye, Cevdediye, Hacılar, Orduköy ve daha adını burada sayılmayacak kadar çok köyler 1865-1866 iskânında kurulmuşlardır. Bu kasabalardan birçoğu bugün yüz binleri aşan nüfusa sahip büyük şehirler olmuşlardır.¹⁹³

Yeni yerleşim birimleri kurulurken hemen Tanzimat kaideleri tatbik edilmiş, kasabalar kurulup hükümet konağı, okul gibi hizmet binaları yapılmış, aşiret ağaları veya beylerinden güvenilir olanlara meclis üyeliği gibi görevler verilmiştir. Fakat bir kısmı da tehlikeli olup olmamalarına göre uzak ya da yakın yerlere sürgün edilmişlerdir. Yerleşenlerin çiftçilik yapmaları için gerekli düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu iskân hareketi sırasında ordu savaşmak yerine âdil uygulamalar ile çevredeki aşiretlere güven vermiştir. Bu nedenle birçoğu kendiliğinden yerleşmiştir.

Tarıma elverişli araziler şenlendirilmiş, güvenlik sağlanmış ve özellikle Çukurova gibi bir arazinin tarıma açılması sağlanmıştır. Bu yönüyle Tanzîmat Dönemi iskân politikası Çukurova tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Aynı şekilde Amik Ovası ile İslahiye Ovası da bu dönemde ziraata açılmıştır.¹⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin son çeyreğinde bu bölgede tarımsal üretimin ve beraberinde tarıma dayalı sanayinin hızla geliştiği görülür.

Bu iskân politikası neticesinde yüzyıllardır konar-göçer hayatlarını devam ettiren Türkmenlerin büyük kısmı yerleşik hayata geçerek ziraatla meşgul olmak zorunda kalmışlardır. Buna rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede hâlâ aşiret hayatına devam eden gruplar bir hayli fazla idi.¹⁹⁵ Orta Anadolu'da iskân olunan aşiretler, buraların kendi yaylakları olması nedeniyle bir nebze olsun daha az zorluk yaşamışlardır. Fakat Çukurova, Amik ve İslahiye ovasına yerleştirilen aşiretler sıcak, sıtma, sivrisinek gibi problemlerle karşılaştılar. Alışageldikleri geleneklerini bırakmak zorunda kaldılar. Bu gün Çukurova'nın köylerinde Türkmen geleneklerinden küçük izler bulunuyorsa da bunlar da silinmeye yüz tutmuştur. Bu nedenle iskân ve islâh hareketi aşiretler tarafından pek hoş karşılandığı söylenemez. Zaten bu tepkilerini şiirlerinde ozanlar pek güzel yansıttılar.¹⁹⁶ Devletin iskân politikası sırasında yaşananlar ozanların ve halkın dilinden düşmedi. Özellikle Avşarlar'ın iskânıyla ilgili olarak devlete başkaldıran Avşar Beyi aynı zamanda bir ozan olan Dadaloğlu'nun bu konuyu dile getiren birçok şiiri vardır. Ancak sonunda Avşarlar da iskâna tabi olmuşlardır. O bunu:

"Belimizde kılıcımız kirmani

Taşı deler mızrağımın temreni

Hakkımızda devlet etmiş fermanı

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Ferman padişahın dağlar bizimdir”¹⁹⁷ şeklinde ifade eder.

Bir ara Payas Kalesi'ne hapsedilen Dadaloğlu, devletle iş birliği yapıp kendini yakalattıran Mürseloğlu'na şöyle seslenir.

"Benden selam olsun Mürseloğluna¹⁹⁸

Asi suyu dalgalanıp coştı mu

Yaman olur bahadırın güzeli

Aşiretler Binboğa'ya göçtü mü

Başıma düştü him taşının darklısı

Böyle mi olur güzellerin görklüsü

Sana derim sana Misis köprüsü

Kömür gözlüm üstünüzden geçti mi

(Aman aman) !

Emr-i iskân geldi aşiret yasta

Gız gelin galmadı hep oldu hasta

Dadaloğlum hapis derler Payas'ta

Kanat takıp sur duvardan uçtu mu”¹⁹⁹

M. Fatih SANSAR

Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 13 Sayfa: 907-923

Dipnotlar :

1. Türk Yurdu dergisinin Tanzîmat'ın 150. yılı münasebetiyle çıkan özel sayısında hacimli bir tahlil yapılmıştır. c. IX, Sayı 28, Aralık-1989.
2. Kültürel değişim açısından Tanzimat'ın tahlili için. Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1997, 165-179.
3. İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul-1995, s 204-215.
4. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin büyük çoğunluğu konar-göçer olmakla beraber genel kaideyi bozmamak kaydıyla bazı yerleşik Türk gruplarının da geldiğine dair bak. Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi", Belleten, XXIV, Ankara-1960.
5. Anadolu'ya gelen Türkmenler ve dağılımları hakkında bak. Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları, İstanbul-1999.
6. İlhan Şahin, "Göçebeler", Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, C. IV, Ankara-1999, s 132.
7. Şahin, a.g.m., s 132.
8. Faruk Sümer Kızıl Irmağın sınır kabul edilebileceğini, buna göre doğusunda Türkmen, batısında Yürük

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

tabirin kullanıldığını belirtir. "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", İFM, C. XI, İstanbul-1952 s 511-512; Şahin, a.g.m., s 133.

9. Salâhaddin Çetintürk, "Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", DTCFD, C. II, Sayı I, Ankara-1943, s 110.
10. Çetintürk, a.g.m., s. 110.
11. A. Latif Armağan, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, C. IV, Ankara-1999, s 142.
12. Şahin, a.g.m, s. 133.
13. Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, C. IV, Ankara-1999, s 583.
14. Göçebelerin sosyal ve idarî yapılanmasını ifade eden en yaygın birim cemaat olup hemen hemen bütün göçebelerin temel yapısı idi. Sayıları 10-80 arasında değişen ve birbirine uzak-yakın akraba olan bu haneler birlikte göç eder ve çadırlarını aynı yere kurarlardı. Aile ile cemaat arasında oba, mahalle, oymak gibi birimler vardı. Şahin, a.g.m., s 136-137.
15. Yusuf Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaset ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara-1997, s. 16; Sümer, Oğuzlar, s. 221; Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, İstanbul-1887, s 14.
16. Sümer, Oğuzlar, s. 221.
17. Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda İskân, s. 17.
18. Şahin, a.g.m., s 137; Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda İskân, s. 17; Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s. 14.
19. İlhan Şahin, göçebelerin inek cinsinden büyük baş hayvanları hemen hemen hiç beslemediklerini sebebinin ise ineğin uzun mesafe yürüyüşlerine dayanmadığını belirtir. a.g.m. s 139.
20. Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda İskân, s. 18-19; Şahin, a.g.m., s 139.
21. Bennak, tam yahut yarım çift arazisi olmayan fakat geliri olan, evli bir yerde yahut babasının yanında oturan kimsedir. Mücerred, bekar olup kazancı yerinde olan erkek nüfusa verilen isimdir Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşmu", Belleten, XXIII, Sayı 52, Ankara-1959, s 587-599.
22. Orhonlu, İskân Siyaseti, s. 24.
23. Orhonlu, İskân Siyaseti, s. 25; Halaçoğlu, XVIII. İskân, s. 24, Armağan, a.g.m., s 147.
24. Çetintürk, a.g.m., s. 114.
25. Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda İskân, s. 20.
26. Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri" (1540-1640), Ankara-1997.
27. Şahin, a.g.m., s 134.
28. Halaçoğlu, XVII. yüzyılda İskân, s 21; Çetintürk, a.g.m. s 114.
29. Şahin, a.g.m., s. 134; Orhonlu, İskân Siyaseti, s. 20.
30. Orhonlu, İskân Siyaseti, s 18; Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda İskân, s 21.
31. Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda İskân, s. 25; Orhonlu, İskân Siyaseti, s. 16; Şahin, a.g.m., s. 134.
32. Orhonlu, İskân Siyaseti, s. 16-17.
33. Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda İskân, s. 26, Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s. 17.
34. Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s. 17.
35. Sümer, XVI. Asırda Anadolu, s. 515; Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda İskân, s. 26-27; Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s 17.
36. Şahin, a.g.m., 133-134.
37. Halaçoğlu, Kolonizasyon ve Şenlendirme, s 581.
38. Çetintürk, a.g.m., s. 109-110.
39. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNI

- Telmikler: Kolonizatör Türk Dervişleri” Vakıflar Dergisi, II, Ankara-1942. s 279-386.
40. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İFM, C. XI, İstanbul, 1949-50. S 545 v. d.
 41. Barkan, Sürgünler, s. 546-7.
 42. Halaçoğlu, Kolonizasyon ve Şenlendirme, s. 582.
 43. Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s. 32.
 44. Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda İskân, s. 28.
 45. Derbentler ve derbentçiliğin bir iskân metodu olarak kullanılması hakkında bak. Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, İstanbul-1990. s. 101-114.
 46. Halil İnalçık, "Tanzîmat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Belleten, C. XXVIII, SAYI 112, Ankara-1964, s 624.
 47. İlber Ortaylı, Tanzîmat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri, Ankara-2000, s16-17.
 48. Anlaşma için bak. Mübahat Kütükoğlu, "Tanzîmat Dönemi'nde Yabancıların İktisadî Vaziyetleri, " 150. Yılında Tanzîmat, Ankara-1992, s. 94 v. d.
 49. Roderic h. Davison, Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876), Çev. Osman Akınhay, İstanbul 1997. s 17.
 50. Musa Çadircı, Tanzîmat Dönemi' Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara-1997, s. 210; İnalçık, Sosyal Tepkiler, s 628.
 51. Abdullatif Şener, "Tanzîmat Dönemi' Osmanlı Vergi Reformları", 150. yılında Tanzîmat, Ankara-1992, s. 260-261; İnalçık, Sosyal Tepkiler, s. 628. Muhassıl meclisleri için ayrıca bak. Ortaylı, a.g.e., s. 32-42.
 52. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VI, Ankara 1995, s. 201-203.
 53. Şener, a.g.m., s 263.
 54. Tanzîmat Dönemi'nde ziraî yapılanma için bak. Teyfik Güran, "Ziraî Politika ve Ziraatta Gelişmeler (1839-1876)", 150. yılında Tanzîmat, Ankara-1992, s. 219-222; Ali Akyıldız, Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), İstanbul-1993, s 129.
 55. Karal, a.g.e., C. VI., s. 221-223.
 56. Karal, a.g.e., C. VI, s. 130.
 57. Lübnan olayları ve meselenin çözümü için bak. Karal, a.g.e., C. VI., s. 29-40.
 58. Davison, a.g.e. s 172-176; Çadircı, a.g.e., s. 250-51; Ortaylı, a.g.e., s 50-60; Karal, a.g.e., s C. VII, 153-154.
 59. Ortaylı, a.g.e., s 61.
 60. Çadircı, a.g.e., s 252.
 61. Ortaylı, a.g.e., s 61. Çadircı ise diğer bütün görevlileri de vermiştir; a.g.e., s 252.
 62. Nahiye yapılanması için bak. Çadircı, a.g.e., s 253. Buna rağmen 19. Yüzyılda bir çok aşiretin ayrı bir nahiye olarak yönetildiklerini biliyoruz. Selçuk Günay, "XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti Mülki Yapısında Aşiretler", Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, İstanbul-1999, C. IV, s 190-192.
 63. 1864, 1867 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmelerinin karşılaştırmalı tahlili için. Ortaylı, a.g.e., s 46-69. Karal, a.g.e., C. VII, s. 152-163, Davison a.g.e., s 172-188.
 64. Abdullah Saydam, "Reform ve Engeller: Tanzîmat Dönemi'nde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, C. IV, Ankara-1999, s 181.
 65. Bu tepkiler için bak; Musa Çadircı, "Tanzîmat'ın Uygulanışı ve Karşılaşılan Güçlükler", Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi' Semineri (Ankara 13-13 Mart 1985) Bildiriler, Ankara-1987, s. 97-104; ayrıca İnalçık, Sosyal Tepkileri, s 622-690.
 66. Saysam, Reform, s 184; aynı yazar, "Orta Anadolu'da Aşiretlerin İskânı (1839-1853)", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun-1993, s 235.

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

67. Orta Anadolu'da aşiretlerin sebep olduğu taşkınlıklar için; Saydam, İskân, s 236 v. d., aynı yazar, Reform, s 183-183.
68. Saydam, İskân, s 240.
69. Saydam, İskân, s 241.
70. Konar-göçerlerin ödemeleri gereken en önemli vergi ağnam vergisi olup, 1858-1859 yılında bu verginin tespit ve tahsili bir düzene sokulmuştu. Şener, a.g.m., s 263.
71. Saydam, İskân, s 240.
72. Çadırcı, a.g.e., s. 315-316; Karal, a.g.e., s 158-159.
73. Saydam, İskân, s 241-242.
74. Tahrir Defterlerinin muhtevası ve önemi hakkında bak. Halil İnalçık; "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?", Osmanlı Devleti'nde Vergi ve İstatistik, Derleyenler; Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara-2000, s 1-15; aynı kitapta Mehmet Öz, Tahrir Defterlerindeki Sayısal veriler, s 15-33.
75. Bu ilk nüfus sayımı hakkında bak. Enver Ziya Karal, "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı-1831", Ankara-1997.
76. Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", Osmanlı Devleti'nde Vergi ve İstatistik, Derleyenler; Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara-2000, s 68.
77. Temettüat tahrirlerinin amaç, kapsam ve tarihi kaynak olarak tetkiki için bak. Teyfik Güran, "19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", Osmanlı Devleti'nde Vergi ve İstatistik, Derleyenler; Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara-2000, s 75-94.
78. Saydam, İskân, s 242.
79. Halaçoğlu, Kolonizasyon ve Şenlendirme, s. 581-586.
80. Saydam, İskân, s 243.
81. Saydam, Reform, s. 186.
82. 19. yüzyıl ortalarında Ankara hakkında bak. Rifat Özdemir, XIX. yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdâri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840, Ankara-1998.
83. Saydam, Reform, s. 186-187.
84. Saydam, İskân, s 254.
85. Saydam, İskân, s 255.
86. Faruk Sümer, Oğuzlar, s 157-160.
87. Mehmet Ersan, "13. yüzyılın Başlarında Çukurova", ADANA-Köprü Başı, Yapı Kredi Yay., İstanbul-2000, s 271.
88. Sümer, Oğuzlar, s 185.
89. Cüneyt Kanat, "Memlükler ve Çukurova", ADANA-Köprü Başı, Yapı Kredi Yay., İstanbul-2000, s 100.
90. Kanat, a.g.m., s. 100-101.
91. Örneğin Antep'te bulunan Boz-Ok koluna mensup boylar için bak. Necdet Sevinç, "Gaziantep'te Yer Adları ve Türk Boyları", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi Sayı 26, 1983, s 39-65.
92. Sümer, Oğuzlar, s 186.
93. Sümer, Oğuzlar, s 186; Refet Yinanç, Dulkadirli Beyliği, Ankara-1989, s 7-8; İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikler ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri, Ankara-1988, s 169.
94. Uzunçarşılı, a.g.e., s 176.
95. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 170-179, Yinanç, a.g.e., s. 83-90. Ramazanoğulları hakkında geniş bilgi için bak. Kasım Ener, Ramazanoğulları Türkmen Beyliği Tarihi, İstanbul-1979.
96. Bu İskân hareketleri için Cengiz Orhonlu ve Yusuf Halaçoğlu'nun çalışmalarında ayrıntılı bilgi mevcuttur.
97. Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskân", Tarih Dergisi, Sayı 27, İstanbul 1973, s

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

3.

98. Ayanlık hakkında geniş bilgi için bak. Yücel Özkaya, "XVIII. yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirîşleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", Belleten, C. XLII, Sayı 168, Ankara-1978, s. 668-723; Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık, Ankara-1994; V. P. Mutaftçıyeva, XVIII. yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi, Tarih Dergisi, Sayı 31, İstanbul- 1977, s 163-182.
99. Örneğin Payas hakimi Küçükalioğulları Hac Kervanlarını dahi soyuyorlardı. Münir Atalar, "Harameyn'e Denizden Surre Gönderilmesi", XI. TTK kongresi (5-9 Eylül 1990), Tebliğler, Ank.-1994, C. III, s 1246.
100. 19. yüzyılda bu hanedanlar hakkında bak. Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir, Haz. Cavid Baysun, İstanbul-1991, s 109-134; Yurt Ansiklopedisi, "Adana", C. I, s 30.
101. Kars sancağından gelen bu aile zamanla güçlenerek 1770 yılında Hasan Paşa adlı birini Adana valisi olarak çıkardılar ve onun adıyla anılır oldular. 19. yüzyılın ilk yarısında bu ailenin çıkardığı karmaşa Mısır işgaline kolaylık sağlamıştır. Bu dönemde 19 bin askeri olduğu seyyahlar tarafından belirtirse de 300 kadar haneye mensup oldukları ifade ediliyor. Cezmi Yurtsever, Ermeni Terör Merkezi-Kilikya Kilisesi, İstanbul-1983-s 83-85.
102. Kozanoğulları hakkında ileride malumat verilecektir. Ayrıntı için bak. A. Münir Kozanoğlu, Kozanoğulları, İstanbul-1983; Mustafa Onar, Kozanoğulları, ADANA-Köprü Başı, Yapı Kredi yay. İstanbul-2000, s 367-375. Tezâkir, s 109-115.
103. Sunbas taraflarında hakim olan bu aile hem devlete karşı hem de diğer hanedanlara karşı mücadele ediyordu. C. Yurtsever, Ermeni, s 96.
104. C. Yurtsever, Ermeni s 99.
105. Yine Sunbas taraflarında hüküm süren bu aile de başı buyruk hareket ediyordu. Yurtsever, Ermeni, s 97.
106. İç-İl sancağından Çukurova'ya gelen Menemencioğulları 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 1866 yılına kadar önemli bir rol üstlendiler. Menemencioğlu Ahmet Bey'in yazdırdığı bir kitap vardır ki bu aile hakkında ve 19. yüzyılın ilk yarısında Çukurova tarihi için önemli bilgiler verir. Menemencioğlu Ahmet Bey, Menemencioğulları Tarihi, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Ankara-1997; Ayrıca Tezâkir, s 115.
107. Payas yöresinde ayân ve mütesellim olarak hakimiyet tesis eden bu aile 18. yüzyıldan 1865'e kadar hükümetlerinde devam ettiler. Mahmut Şakir Hanioglu, "Çukurova Tarihinden Sayfalar: Payas Ayanı Küçükaliogulları", DTCF Tarih Bölümü Dergisi, Ankara-1992.
108. Güney Anadolu'nun genel durumunu Cevdet Paşa Tezâkir ve Mâ'rûzât'ta geniş bir şekilde ifade etmektedir. Tezâkir, s. 107-134; Mâ'rûzât, Yay. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul-1980 s119-130.
109. Yılmaz Kurt, "Menemencioğulları Tarihi ve Çukurova'da Aşiretler", ADANA-Köprü Başı, İstanbul-2000, s 357-364; Kasım Ener, Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış, Adana-1990. s 280-292.
110. Ener, a.g.e., s 274-285; Mustafa Öztürk, "XVIII. yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları", Belleten, C. LIV, Sayı 211, Ankara-1991, s 963-986.
111. Ener, a.g.e., s 283.
112. İbrahim Paşa'nın Adana hakimiyeti ile ilgili Menemencioğlu Tarihinde önemli bilgiler vardır. Ayrıca; Ener, a.g.e., s 285-291. İbrahim Paşanın Çukurova'da tarım alanındaki uygulamaları için bak. Oktay Gencer, "Penbenden Pamuğa", ADANA-Köprübaşı, Yapı Kredi Yay. İstanbul-2000.
113. Tezâkir, s 107; Ma'rûzât, s 115.
114. Mâ'rûzât, s 113.
115. Tezâkir, s 108; Ahmet Muhtar Paşa ise Gavur Dağı'nda bir misyoner papazın öldürüldüğünü bu nedenle İngiltere'nin katilerin yakalanması ve cezalandırılmasını istediğini belirtir. Cild-i Evvel, s 18.
116. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Mustafa Celaledin Bey'in 'Bir Eyâletin Islâh ve İmarı Hakkında Mükamele' Adlı Risalesi ve 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İmar Kavramının Gelişimi Üzerine Düşünceler", XI. TTK Kongresi (5-9 Eylül 1990), Bildiriler, C. IV, Ankara 1994, s 1473.
117. Piotr P. Moisyev, "Osmanlı İmparatorluğu Tanzîmat Dönemi'nde Tarımın ve Köylülüğün Durumu", XI. TTK Kongresi (5-9 Eylül 1990), Bildiriler, Ankara-1994, C. IV, s 1636.

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

118. Güran, Ziraat Politikası, s 225.
119. Kütükoğlu, a.g.m., s. 107; Karal ise 30 bin balya olduğunu belirtir. a.g.e., C. VI, s 228.
120. Güran, Ziraat Politikası, s. 226, M. Kütükoğlu, a.g.m., s. 107.
121. Tanzimat Dönemi'nin önemli şahıslarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı, eserleri, fikri ve Türk hukuk ve siyasi tarihindeki yeri için; Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler, İstanbul 1986. Ahmet Cevdet Paşa (Vefatının 100. Yılına Armağan), Diyanet Vakfı Yay., Ankara-1997.
122. Tezâkir, s 107.
123. Tezâkir, s. 135, Mâ'rûzât, s. 116, Ahmet Muhtar Paşa, Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli Cild-i Sânisî, Toplumsal Tarih Yay., İstanbul 1996, s 18.
124. Mâ'rûzât, s 119.
125. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 8.
126. Ahmet Muhtar Paşa Cild-i Evvel, s 18.
127. Mâ'rûzât, s 124-130, Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 6-7.
128. Tezâkir, s 140.
129. A. Muhtar Paşa, Cild-i Evvel, s 25.
130. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 12.
131. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 8; Tezâkir, s 140-141; Mâ'rûzât, s 132-133.
132. Tezâkir, s 174.
133. Mâ'rûzât, s 14-135; Tezâkir, s 142; Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 8-9.
134. Tezâkir, s 145-46.
135. Şehzâde İzzet Efendi'ninziyareti sebebiyle onun adına izafetle bu isim verilmişti. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 9.
136. Tezâkir, s 143-145; Mâ'rûzât, s 136.
137. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 9-10.
138. Tezâkir, s 149-152; Mâ'rûzât, s 140-142; Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 9-10.
139. Deli Halil Gavur Dağı'nın iskanı sırasında teslim olacaktır. Ordu Kozan civarında iken tutulduğu kolera hastalığı nedeniyle ölmüştür. Anasının Gavur Dağlı bir aşığa söylettiği ağıt mevcuttur. Ali Rıza Yalman (Yalgın), Cenup'ta Türkmen Oymakları, Ankara 2000, C. I s 130-131.
140. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 10.
141. Ahmet Cevdet Paşa Tezâkir'de Kişnez ve Bulanık ahalisinin geri kalmışlığını ibret verecek örneklerle anlatmaktadır. Özellikle halkın saman, yağ, soğan gibi mahsullerin ticari yönünü onlardan öğrenmiştir.
142. Tezâkir, s 158; Mâ'rûzât, s 148.
143. Hacılar köyü daha sonra kasaba olmuş ve 1983 yılında Haruniye Kasabası ile birlikte Düziçi adıyla ilçe olmuştur. Hacılar'ın kuruluşu hakkında bilgi derleme olup bu gün hala Hacı Hüseyin soyundan aile yaşamaktadır.
144. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 18.
145. Bu köy civarı Eskiden Kınık Kazası sınırlarında olup Evliya Çelebi'nin ve diğer bir çok seyyahın bahsettiği ve ticari hacmi büyük olan Pazaryeri de burada idi. Yılmaz Kurt, "Eski Osmaniye (Kınık) Hakkında", Tarih İçinde Bütün Yönleri ile Osmaniye I. Sempozyumu (15-18 Kasım 1993) Bildiriler, Osmaniye-1995, s 5-12.
146. Kışı Ceyhan'ın sol tarafında ve Haruniye Ovasında geçiren bu aşiretler yazın Berit ve Binboğa Dağlarına çıkarlardı. Yalman, a.g.e., s. 347-348.
147. Mâ'rûzât, s 149; Tezâkir, s 160.

TANZİMAT DÖNEMİN DE AŞİRETLERİN İSKÂNI

148. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 11.
149. Tezâkir, s 168; Mâ'rûzât, s 154-155.
150. Mâ'rûzât, s 186-187.
151. Y. Halaçoğlu, "Cebel-i Bereket", Diyanet İA, C. 7, İstanbul-1993, s 185. Hilmi Karaboran, "Osmaniye'nin Kuruluşu ve Gelişmesi", Tarih İçinde Bütün Yönleri İle Osmaniye I. Sempozyumu (15-18 Kasım 1993), Bildiriler, Osmaniye-1995, s 647-648.
152. 152 Cezmi Yurtsever, Kadirli Tarihi, s 37-92.
153. Tezâkir, s. 118; Yurtsever, Kadirli, s. 92-95.
154. Tezâkir, s 160; Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 13; Yurtsever, Kadirli, s 98.
155. Tezâkir, s. 164; Mâ'rûzât, s 150.
156. Yalman, a.g.e., s 408-412.
157. Tezâkir, s 180.
158. C. Yurtsever, Kadirli, s 101; Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 16.
159. Mustafa Onar, a.g.m., s 368-369; Tezâkir, s 109.
160. M. Onar, a.g.m, s 370.
161. Çadırcı Mehemet Ağa, Padişaha "Emmimoğlu" diyebiliyordu. Yurtsever, Kilikya, s 92.
162. Kozanoğulları ve faaliyetleri için bak. A. Münir Kozanoğlu, Kozanoğulları, İstanbul-1983; Tezâkir, s 108-115; Yurtsever, Ermeni, s 85 v. d.; Onar, a.g.m., s 370-72.
163. Tezâkir, s 167-168.
164. Bu iki günlük yolculuk çok meşakkatli geçmiş olup Ceyhan'ın sol tarafının ne kadar hal ve bataklık olduğunu Ahmet Muhtar ve Ahmet Cevdet Paşalar anlatır. A. Muhtar Paşa, Cild-i Evvel, s. s18-19; Tezâkir, s 169-170.
165. Ahmet Bey 93 harbinden sonra Kozan'a gelerek isyan edecektir. İsyân bastırılınca Trablusgarp'a sürgün gönderilmiş, 1908 yılında af edilerek İstanbul'da kalmıştır. Yalman, C. II, s 187 v. d.; Tezâkir, s 177; Onar, a.g.m., s 372.
166. Gerek Kozanoğulları ve gerekse bölgedeki diğer aşiret ileri gelenlerden sürgüne gönderilenlerin listesi C. Yurtsever'in Ermeni Terör Merkezi: Kilikya Kilisesi adlı eserinde bulunmaktadır, s 201-202.
167. Mâ'rûzât, s 166; Tezâkir, s 180; Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 14; C. Yurtsever, Ermeni, s 207-208.
168. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 14-16; C. Yurtsever, Ermeni, s 208.
169. Tezâkir, s. 189.
170. Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye, s 17.
171. Mâ'rûzât, s 147; Tezâkir, s 157.
172. Tezâkir, s 189.
173. Mâ'rûzât, s 172; Tezâkir, s 190.
174. Besim Darkot, "Adana", İA, C. I, İstanbul-1993.
175. Tezâkir, s. 195.
176. Mâ'rûzât, s. 177; Tezâkir, s. 199.
177. Tezâkir, s. 220-225.
178. 1866'da 8 ay, 25sadrızamlık yapmıştır. Karal, a.g.e., C. VII, s. 135-136.
179. Tezâkir, s. 200-208; Mâ'rûzât, s. 180-184.
180. Raporun tam metni Tezâkir'de verilmiştir. s 191-195.
181. Ahmet Muhtar Paşa, Cild-i Evvel, s 24.
182. A. Muhtar Paşa, Cild-i Evvel, s 25-26.

183. Raporun tam metni için bak. Tezâkir, s 191-195.
184. Tezâkir, s 226.
185. Tezâkir, s 227.
186. Tezâkir, s 228-234.
187. Mâ'rûzât, s 189-193.
188. Tezâkir, s 238.
189. Tezâkir, s 212-213; Mâ'rûzât, s 185.
190. 591 v. d. Adana ve çevresinde pamuk üretimi ve pamuklu sanayi hakkında bak. Gencer, a.g.m., s.
191. Güran, Ziraat Politikası, s 230.
192. Osmaniye'nin kuruluş ve gelişimi hakkında Karaboran, a.g.m., s 614-658.
193. Mesela 1980 yılında Osmaniye'nin 127.958, Reyhanlı'nın 73.622, Kadırlı'nın 99.517 nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Yurt Ansiklopedisi, Adana, Hatay, Gaziantep maddeleri.
194. İslahiye ve Hassa'nın kuruluş ve gelişimi hakkında bak. Hilmi Karaboran, Maraş-Antakya Çöküntü Hendeğinde İki Yeni Yerleşme Merkezi, İslahiye ve Hassa'nın Kuruluş ve Gelişmesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, Elazığ-1982.
195. Yalman, a.g.e. mesela Kozan Dağı ve Kozanoğulları bahsi C. II, s 153-206.
196. Tecirli aşiretinin yaylaya duyduğu özlemi dile getiren şiirler vardır. Yalman, a.g.e., C. II, s 351-354.
197. Saim Sakaoğlu, Dadaloğlu, Ankara-1986, s 111.
198. Reyhanlı aşireti ağası Mürseloğlu Mustafa Bey olmalıdır.
199. Bu şiir ve hikayesi Âşık Nuri Şahinoğlu tarafından derlenmiş olup kendisinden alınmıştır.